

A Gr. VIGYÁZÓ-ALAPITVÁNY ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA *

Tóth Károly, egyetemünk feledhetetlen érdemű rektora, egykori tanára, Plósz Sándor emlékezetének szentelte rektori székfoglaló beszédét. Némiképen az ő példáját követve, legyen szabad nekem most egy nagy bibliofilnak, Vigyázó Sándornak és fiának, emlékét ünnepelnem – annyival is inkább, mert az apa nemcsak kiváló bibliofil volt, hanem hozzá mindenben méltó fiával együtt a magyar tudományt páratlan értékű alapítványa által ismét életképpé tette és ismét működésbe hozta.

Az Akadémia és az Egyetem nemes versenyt fejtenek ki a tudományok művelésében. Azt mondhatnánk, hogy az Akadémia, a tudományt *magáért*, az Egyetem ezenkívül még a *tudósnevelésre* különös tekintettel műveli. Ez a megkülönböztetés azt jelenti, hogy – bár mindkettőnek a tudományt magáért kell művelni – az egyetemen külön feladata a tudomány művelésén kívül arról is gondoskodni, hogy az ifjúság a tudomány módszerét úgy elsajátíthassa; hogy a tudomány képviselőinek nyomdokaiba léphessen, míg az Akadémia erre nincs tekintettel. Szinte azt mondhatnánk, hogy az egyetemen *tudományos módszertant* tanítunk.

Ismeretes, sokszor emlegetett tény, hogy a legtöbb Akadémia alapítását királyi kegynek köszönheti (berlini, bécsi akadémia, a Royal Academy stb.). Mi, sajnos, nem dicsekedhetünk a fejedelmi kegynek ilyen ránk sugárzásával. A Magyar Tudományos Akadémia eszméjét egy lelkes magyar testőr és egy piarista vitte be a köztudatba, megvalósítása pedig a magyar nyelv és tudomány ügyét szíven viselő néhány főúr, Széchenyi és társai nevéhez fűződik. Azóta is ilyen lelkes hazafiak látták azt el gazdag alapítványokkal. Elég csak a Marczibányi István korábbi keleti, de később az Akadémiának átadott tekintélyes alapítványáról, a Telekies könyvtáralapításáról, a Ráth György, Kaufmann, Stein Aurél, Kégl Sándor könyvtáradományairól, a Semsey-alapítványról, a Zichy Antal ház- és Szemző István földbirtokadományáról megemlékezni, a sok kisebb-nagyobb adományok tekintélyes sorát nem is említve. Mind annak jelei, hogy a magyar tudományosság fejlődésének anyagi eszközeit főként saját fiaitól nyerte.

E nagy hazafiak sorába lépett gróf Vigyázó Sándor és fia, Ferenc, kikről most megemlékezni kívánok. Már itt előre hangsúlyozom, amit az eddigi közlések nem emeltek ki, hogy a gyűjtés és az Akadémiára hagyományozás érdeme az apáé; a fiú érdeme, hogy megőrizte és gyarapította a szülői óhajnak megfelelően ezt a nagy vagyont és hogy lemondva a családalapításról, saját végrendeletében is az Akadémiát tette meg örökösévé.

Ezt a Vigyázó Sándort a maga korában is kevesen méltányolták, mert nem hivatkozott páratlan értékű kincseivel, mintha ezzel is azt akarta volna elárulni, hogy nem magának, hanem a nemzetnek gyűjt; nem kívánta kortársai elismerését, mivel jutalmát hazafias tette és célja nemességében kereste és találta meg.

Csak a bibliofilok és könyvgyűjtők tudták, hogy micsoda mesés kincset halmozott össze, – még a gyűjtés nélkülözhetetlen közvetítői: az antiquariusok. Károly-köruti palotája előszobájában a gazdatiszteken kívül rendszeren ezeket lehetett találni.

Budapesti egyetemi könyvtári tisztviselő koromban sűrűn érintkeztem a bibliofilokkal: Ágoston Józseffel, akinek sok becses unikum-nyomtatványa volt; Prónay Gáborral, aki régi magyar nyomtatványokon kívül külföldi műveknek sok első kiadását vette meg; Ráth Györggyel, aki a hungarikumok bámulatos gyűjteményét szerezte össze, ezeket kiegészítette, stilszerű kötésbe köttette, hogy végül az Akadémiát gazdagítsa vele. (Másik gazdag gyűjteményét mint ismeretes – „Ráth György Múzeum“ néven szintén a nemzetnek ajándékozta.) Kedvenc terve volt Ráth Györgynek, hogy velem társulva kiad egy bibliográfiai művet: Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* pótkötetét. Már ekkor bontogatta szárnyát Ernst Lajos, aki magyar vonatkozású metszeteken és képeken kívül dedikációs műveket is gyűjtött s gazdag gyűjteményt az általam szerkesztett *Magyar Történelmi Életrajzok-nak* önzetlenül rendelkezésére bocsátotta. Csak megemlítem két atyai jóltevőmet, báró Radvánszky Bélát és gróf Apponyi Sándort. Évek hosszú során elég módomban volt megfigyelni gróf Vigyázó Sándor könyvgyűjtési szenvedélyét és gyűjtési módját is, ebből óhajtok itt röviden egyet-mást elmondani:

I.

A bojári Vigyázó-családban már a XIX. század elején élt Vigyázó Antal inszurrekciós kapitányt, mint gyűjtőt emlegették, de a Vigyázó-könyvtár anyagának jó részét gróf Vigyázó Sándor (1825–1921) sok évtizedes fáradhatatlan gyűjtésének köszönheti.

Szakember előtt e gyűjteményt röviden úgy jellemezhetném, hogy Apponyi Sándor könyvtárához hasonlítható, csak hogy gyűjtési köre tágabb volt az Apponyiéénál, t. i. nemcsak a magyar vonatkozású műveket vagy magyar szerzőknek nem magyar nyelven írt külföldön nyomtatott munkáit, hanem magyar szerzők magyar

* A szegedi egyetemen 1928. okt. 7-én tartott rektori székfoglaló beszéd.

műveit s a Magyarországon nyomtatott bármilyen nyelvű műveket is gyűjtötte, (amelyeknek Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* két első kötetében adja bibliográfiai leírását). Ott volt pl. gyűjteményében Temesvári Pelbárt műveinek csaknem minden kiadása. Tudjuk, hogy e Mátyás-korabeli híres szerzetes művei a XV. és XVI. század folyamán számtalan kiadásban jelentek meg Hagenauban, Augsburgban, Nürnbergben, Velencében, Strassburgban, Lyonban, Párisban s ezek jó részét Vigyázó mind megszerezte s külön szekrényben őrizte. Nemkülönbén Michael de Hungariának beszédeit s Laskói Osvát magyar minoritának híres *Biga salutis*-át több kiadásban. Mely utóbbi arról nevezetes, hogy Rabelais is megemlíti a *Pantagruel* második könyvében. (Apponyi: Hung. I. 35. sz.)

Turóczi híres krónikájának két nevezetes kiadása (1488) a brünni és az augsburgi. E második kiadásnak olyan példányai is vannak, melyekben két ív (az első és utolsó) különböző szövegűek, t. i. az egyik Mátyást Austria hercegének nevezi s leírja Bécs elfoglalását, a másik ezeket elhagyja (M. Könyvsz. 1902. 362–402. l.). Vigyázó könyvtárában nemcsak mindkét kiadás megvan, hanem az eltérő szövegű is. Ezek az úgynevezett ősnymotatványok közé tartoznak; az ősnymotatványokból ezeken kívül is értékes gyűjteménye volt, ennek egyik ritkasága – mint főszállítójától tudom – Cicero velencei 1471-iki gyönyörű kiadása. Hungaricum-gyűjteménye is nagyon gazdag, több évtizedes gyűjtés eredménye olyan időben, amikor ilyen művek sűrűbben fordultak meg az antiquar-piacon, mint ma. Ezekből Heltai, Székely István ma már ritkává lett krónikáit említjük föl. Végül könyvtárának volt egy általánosabb jellegű része: francia, angol, német klasszikusoknak metszetekkel díszített ritka kiadásai. Az öreg gróft gyakran lehetett antiquariusoknál látni; volt azonkívül egy titkára, aki mintegy a felhajtó szerepét játszotta, bár az antiquariusok külföldön is jól ismerték nevét és siettek felkeresni őt ajánlataikkal. A külföldi könyvpiacot is állandó figyelemmel kísérte, sőt azt is megtette, hogy olykor egy-egy nevezetes könyvárverésre kiküldött egy antiquariust, hogy számára a kijelölt művekre licitáljon.

A könyvtára értékesebb műveit gyönyörű amateur-kötésbe kötötte, a régi kötéseket utánoztatva, a tábla belső oldalát olykor selyemmel borítatva. A budapesti egyetemi könyvtár könyvkötője. Dochnál, majd utódja, Pausz Gyula volt a főkönyvkötője, kinek sokszor magam is jelöltem ki mintát utánzás végett.

Az öreg gróf a könyvszeretetet fiába, *Ferenche* (1874–1928) is igyekezett belécsépegtetni. Ez a törekvése sikerült is. Olykor elvitte magával egy-egy antiquariusboltba s úgy mutatta be ott, mint cégtársát. „Egyforma jó cég – mondotta – mind a kettő”. Később Ferenc maga is el-ellátogatott az ódon könyvkereskedésekbe, tudósította apját arról, ha valami értékes művet látott. De magának főként történeti, közjogi, politikai műveket vásárolt. Erről a Ferencről, aki a végrendeletet tette, aki sub auspiciis regis dector volt, rövid ideig tartó politikai szerepléséről, különcködéséről, tragikus haláláról sokat írtak a lapok; úgyhogy az ő élete ismertebb a közönség előtt, mint az apjáé. Gyöngéd, nőies kedély volt, aki anyját, báró Podmaniczky Zsuzsannát rajongásig szerette. Mikor az meghalt, vigasztalhatatlan volt, nem engedte, hogy anyja lutheránus egyházi adóját holta után töröljék, hogy mikor be akarják hajtani, abba az illúzióba ringathassa magát, hogy még él. Ezt a rajongó fiú szeretetet bizonyítja hogy az anyjától öröklött Podmaniczky-vagyon egy részét, a Podmaniczkyak dicsőségét hirdető művek iratására és kiadására hagyta. Mint maga írja, a túlvilági életben is azért hitt, mert anyja azt állította, hogy csak a test romlandó, a lélek halhatatlan.

Mindezekkel azt óhajtottam bizonyítani, hogy a Vigyázó-alapítvány nem főúri hiúságnak vagy szeszélynek köszöni létrejöttét, hanem az egy kiváló ízlésű tudomány- és irodalomszerető főúrnak és fiának jól átgondolt és megfontolt hazafias cselekedete. A főérdem az apáé; gróf Vigyázó Sándoré, a fiú híven ápolta a reábizott eszmét és vagyont s mint hű sáfár gazdagon gyarapítva adta át rendeltetésének, a szülei megbízás szerint, – midőn az élők közül eltávozott.

Az óriási vagyon, több mint 23.000 kat. hold föld, három kastély, két nagy bérpalota, készpénz, értékpapírok, az ötvösműkiállításon is feltűnést keltett műtörténeti beccsel bíró ötvösremek-gyűjtemény, könyvtár, mindez együtt mintegy 60 millió pengőre van becsülve. Igaz, hogy ezeknek egy része nem jövedelmez s az egyik hagyaték jövedelmének 20 százaléka újabb földbirtok vásárlására fordítandó, de így is soha nem remélt jövedelemszaporulat az Akadémiáknak.

Az örökhagyó ez el nem idegeníthető óriási vagyon kamatainak felhasználásáról némi kikötéseket tett ugyan, de a javarész hovafordítását az Akadémia bölcs belátására bízta. Hogyan lehetne azt úgy felhasználni, hogy a végrendelet céljának is megfeleljen s a magyar irodalom és tudomány legérezhetőbb hiányainak orvoslására fordíttassék, – arról akarok még egyet-mást elmondani, nem tanács-, hanem óhajtásképen.

II.

Azon feladatok közül, melyeket a Magyar Tud. Akadémiának most már, mikor anyagi eszközök bőségesen állanak rendelkezésére, sürgősen meg kell oldani, első helyre teszem a *magyar nyelvészet* ügyét. Első hely illeti meg azért is, mert hiszen az Akadémia alapítása is a magyar nyelvért történt. Ha oly intézet állítatik, – mondotta Széchenyi – mely a magyar nyelvet kifejti s azzal segíti nemzetünk magyarrá tételét, akkor hozza meg áldozatát az Akadémia alapítására. Vagy ahogy az öröm hevében Wesselényi Miklós írta Földváry Gábornak: Széchenyi a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent céljára ajánlotta fel egy esztendei minden jószágának egész jövedelmét. Az Akadémiáról szóló törvénycikk is hangsúlyozza a hazai

nyelv művelését. A Vigyázó grófoknak ebből a fejedelmi alapítványából is az első részt a magyar nyelvnek kell szentelni. Tagadhatatlan, hogy sokat tett már e téren az Akadémia, de azért még mindig nagyon sok a tennivaló.

Első hely illeti meg a magyar nyelvészet ügyét, azért is, mert itt található leggazdagabb kész, kiadásra váró anyagot. Legelőször is a *Magyar Etymologiai Szótár* kiadását kell gyorsítani. 1914-ben határozta el az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága ennek kiadását s azóta (14 év óta!) anyagi forrás híján csak a D betűig („Dunnyog“) jutott el. Ki lehet számítani, hogy ha ily lassú menetben folytatódik tovább a 250 ívre tervezett mű, akkor a hátralévő rész csaknem félszáz év múlva jelenik meg. E téren még ma is a Kresznerics-féle elavult szótárra vagyunk utalva, mely túlzó szlavofil irányzatát leszámítva, módszeresebb; mint a Czuczor–Fogarasy-féle nagy szótár délibábos etymológiája. E már a megjelenésekor sem állott a kor tudományos színvonalán, azóta pedig teljesen elavult, legfeljebb mint anyaggyűjteményhez fordul hozzá még olykor-olykor a nyelvész.

Évek óta készül az Akadémiának kiadásában egy újabb *Magyar Nyelv szótára*, melyhez nagy előkészülettel (a tudományos elvek előleges megállapításával s egy magyar Szójegyzék kiadásával) fogtak hozzá; a szótári anyag összegyűjtése most is folyik. Természetes, hogy bőségesebb anyagi eszközökkel ez a munka is gyorsítható (teljesen úgyszem fejezhető be, soha) s kiadása is megkezdhető.

Van azonkívül egy rendkívül értékes tudományos vállalat: a *Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*, melyből már több füzet jelent meg s kéziratban még több vár megjelenésre (pl. Horger: A magyar nyelvjárások; Fonetika; Klemm: Magyar mondattan, Melich: Honfoglaláskori Magyarország, II. rész, stb.). Hogy egy tudományos magyar nyelvtan megjelenése milyen égető szükség, az is bizonyítja, hogy már a Semsey-pályázat felvette a legsürgősebben kiadandó kézikönyvek közé. A Simonyi-féle *Tüzetes Nyelvtan*, melynek csak első része készült el, ma már elavult.

Elhatározta az Akadémia a *Nyelvlektár* új kiadását is, mely a forrásokat is közölné. Egy Mészölytől gondozott árva kötet ez is abbamaradt, pedig a régi elavult *Nyelvlektár* sem kapható már.

Sokat gúnyoltak az ujságok az Akadémiát a vogul, osztják, mordvin stb. nyelvtanok és szógyűjtemények kiadása miatt. Ezek valóban nem népszerű kiadványok, de a Tudományos Akadémiának nem is feladata a tudomány népszerűsítése, hanem annak továbbfejlesztése s hozzáértők tudják, hogy mily becses anyaggyűjtemény ez, hogy mennyire nőtt e kiadványok révén becsületünk a rokonnépek előtt. Ma finn rokonaink felvették e téren velünk a versenyt s feladatunk így megosztható, de vannak régen készülő művek (pl. Pápay Osztják nyelvtana), melyek kiadása dicsőségét nem engedhetjük át más Akadémiának.

Megemlíthjük, hogy az Akadémia meg akarta iratni a balkáni (török, bolgár, albán stb.) népek szótárát is, megbízást adott egyes íróknak, miután előbb mutatót kért tőlük, de a háború miatt ez is abbamaradt. Ezt is fel kellene eleveníteni, bár mi ezt legutoljára hagynánk, mikor már közelebbi feladatainkat teljesítettük.

Van azonkívül több nyelvészeti folyóirat (*Nyelvtudományi Közlemények*, *Nyelvtudomány*, *Keleti Szemle*, *Kőröst Csoma Archivum*), melyek pénzhiány miatt alszanak, vagy csak csekély terjedelemben jelennek meg, ezeknek a régi ívszámmal való felelevenítése szintén Akadémiánkra vár.

III.

A Nyelvtudományi Bizottság körébe tartozó munkákkal kapcsolatosan lehet megemlékezni a Classica Philologiai Bizottság feladatairól. Tudjuk, hogy a görög és latin klasszikus írók fordítása mily üdvös hatással volt az irodalmak fejlődésére. Pl. Plutarchosnak fordítása nélkül Shakespearenek több klasszikus drámája soha sem jött volna létre, vagy nem olyan alakban, mint azt ma csodálhatjuk. Nálunk némi korábbi kísérletek után szintén az Akadémia alapításával indul meg élénkebb tevékenység a „Római Classikusok“ és „Hellen classicusok“ kiadásával, melyekben Sallustius, Caesar, Tibullus, továbbá Sophokles, Plutarchos néhány műve jelent meg. Szerencsésen kapcsolódott bele ebbe a vállalkozásba a Kisfaludy-Társaság a „Széptani Remekírók“ fordításával. Arany remek Aristophanes-fordítása is az Akadémiának köszöni létrejöttét.

Új élet a Ponorí Thewrewk Emil lelkes buzgólkodása által nyilvánult e téren. A Classica-Philologiai Bizottság mindjárt megalakulása után a közoktatási Miniszter támogatásával megindította *Görög és latin remekírók* c. vállalatát s ebben 1885 óta egymásután jelentek meg eredeti szöveggel és magyar fordítással Anakreon, az Anthologia Graeca epigrammáinak egy része, Vergilius, Catullus, Tibullus, Propertius, Herodotos, Thukydides, Suetonius, Ammianus Marcellinus, Quintilianus, Aristoteles, Platon, Euripides, Homeros műveinek egyrésze. Pindaros, Csengery sikerült fordításában most van sajtó alatt, mint külön kiadás. Ezekhez járul Terentius és a könyvkiadóvállalat Aischylos- és Euripides-fordítása s mivel másutt Plautus és Sophokles drámáinak fordítása is megjelent, tehát Seneca kivételével az összes klasszikus drámákat művészi fordításban olvashatjuk. Ennek jelentőségét nem kell itt különösebben hangsúlyoznunk. E futólagos szemléből is látható, hogy az Akadémia a görög és római klasszikusok fordításában is jó példával járt elől s nagyon hátramaradtunk volna e téren munkássága nélkül. De a háború és az utána következő sanyarú idők ezt a vállalatot is megakasztották. Most az Akadémia ezt is felújíthatja. Különösen érezhető, hogy nincs teljes Platon és Aristoteles-fordításunk. Ez minden kulturnép irodalmához hozzátartozik, s Platon dialogusai ezenkívül elévülhetetlen és utólréhetetlen költői szépségei miatt is lefordítandók. Az Akadémia

szakférfiai ezt jól tudják s mindkettő fordítása meg is indult (Aristoteles legkiválóbb ismerője éppen a mi egyetemünk tanára), de még sok van hátra a félbeszakadt munka befejezéséig. Különösen Platon fordítása nehéz feladat: a fordítónak egyformán jó filológusnak és filozófusnak kell lenni. Le kell fordítani Polybioszt, melynek már századokkal ezelőtt jó fordításai voltak francia és német nyelven, Xenophont, Lukianost, az ókor Voltaire-ját, Plutarchostól a *Moralia*-t (a Párhuzamos életrajzok fordítását egy lelkes földbirtokos, a klasszikus világért rajongó Kacs Kovics Kálmán a maga költségén adta ki). Le kell fordítani Ovidius műveit is, ennek régi fordításai már akkor élvezhetetlenek voltak, amikor félszázad előtt megjelentek. Én nem is olyan sorrendben fordíttatnám azokat, ahogyan eddig jelentek meg, pl. Seneca *Erködcsi levelei*-t legutoljára hagytam volna, ha egyáltalában sort kerítettem volna rá. Mivel a görög nyelv ismerete mindinkább ritkább lesz, előbb a görög klasszikusokat fordíttatnám le s csak azután a latinokat.

A Classica-Philológiai Bizottság másik tevékenységi köre volt a klasszikusok eredeti szövegének szövegkritikai apparatussal ellátott kiadása. Kétségtelen, hogy e kiadások (Festus-Kodex P. Thewrewk tól, Leo *Tactica*-ja Váritól, Aristoteles *A lélekről* c. műve egyetemünk tanárától Förstertől, Némethy Géza számos szövegjavító értekezései és kiadásai) hozzájárultak Akadémiánk tudományos jóhírének öregbítéséhez és a külfölddel elismertetéséhez s már emiatt sem hagyhatók abba most, mikor annyit emlegetjük a *kulturfölényt*.

Ennek a Bizottságnak hatáskörébe utasított a magyarországi latin irodalomtörténeti kutatás, melynek Ábel Jenő volt (Hegedűs Istvánnal) jeles művelője; az Ábel örökét éppen a mi jeles tanárunk Huszti József (Janus Pannonius és Vetési László életírója) vette át; másik alapos ismerője Főgel József, Corvin-kodexek szerencsés felfedezője, szintén egyetemünkön működik. Itt is sok még a teendő.

Ugyanez a Bizottság, igen helyesen, tudományos irodalmunk egy égető szükségének orvoslásául a Classica Philologia Kézikönyvének kiadását is elhatározta. Régotha emlegetik, hogy nincs olyan kézikönyvünk az ifjúság számára, mely a tudomány színvonalán közölne e folyton fejlődő és átalakuló tudomány eredményeit. Régen Freund híres *Triennium Philologicum*-át emlegették mintául; most megfelelőbbnek látszik egy olyan kézikönyv, mint a Gercke és Norden szerkesztette *Einleitung in die Altertums-wissenschaft* c. háromkötetes mű, melynek már harmadik kiadása jelent meg, vagy a Laurand nyolc füzetes *Manuel des études grecques et latines* c. segédkönyve. Hogy egy ilyen gyűjtemény kiadása nem pusztán terv, arról biztosíték, hogy szerkesztője két szegedi egyetemi tanár (Huszti és Förster) és hogy már a költségvetésbe is fel van véve; hogy Szidarovszky János már jórészt elkészült az ideszánt Görög és latin nyelvtannal s Huszti József írja a Latin irodalomtörténetet, Lajti István pedig a görög-római vallástörténetet. Természetesen minden része magyar klasszikus filológusaink eredeti munkája lesz. Régebben azzal az érvel halogatták ennek kiadását, hogy a magyar klasszikus filológus tanuljon meg németül s ott megtalálja a szükséges kézikönyveket. De elfeledkeztek arról, hogy minden nemzet (német, francia, angol) a maga nyelvén műveli a classica philológiát.

IV.

A magyar irodalomtörténetre térve át, legelőször a Ferenczi – Császár-féle nagy irodalomtörténet tervéről (1910/11) kell megemlékeznünk, mely hat kötetben jelent volna meg s megjelenésének nem a munkatársak, hanem a pénzforrás hiánya volt az akadály. E terv most valóra válhat. Ennek kiegészítéséül ki kellene adni a Pintér Jenő tervezte *Magyar Irodalomtudomány Kézikönyvé*-t, melynek I. kötete irodalomtörténeti módszertan, II. kötete magyar irodalmi érintkezések, III. kötete a szépirodalom műfaji fejlődése, IV-ik kötete: A magyar tudományos irodalom nevezetesebb ágainak fejlődése. (V. ö. Irodalomtörténet 1921:70.) Ez a negyedik kötet pótolna legjobban érzett hiányt.

A régi magyar irodalmi emlékek kiadását folytatni kellene és pedig először a Szilády-féle *Régi magyar költők tára* (mely a XVI. század közepéig jutott el) gyorsabb ütemű megjelentetésével; a XVII. századból Gyöngyösi István művei kiadásának befejezésével s a már jórészt készen lévő Badics-féle Gyöngyösi-életrajz kiadásával; a Heinrich – Császár-féle *Régi Magyar Könyvtár* betűhív szövegű kiadásaival. Ebben jelenhetnének meg a kiadásra rég elfogadott Bessenyei-regényen, a *Tarimenes utazásá*-n kívül, többi kiadatlan művei, Beniczky Péter, Koháry versei, az újabban felfedezett Rákóczi-eposz stb.

Az Akadémia átvehetné a Kisfaludy-Társaságnak 150–200 kötetre tervezett *Nemzeti Könyvtára*-t, mely kritikai szövegét közölte volna irodalmunk mindazon emlékeinek, amelyeknek esztétikai értéke vagy irodalomtörténeti jelentősége van. Tudjuk, hogy ebből hat kötet jelent meg 1914-ben s a nagy háború a folytatását megakadályozta. Ennél csak azt sajnálnánk, hogy nem közlené az írók összes alkotásait, de meg kell gondolni; hogy ha teljes gyűjteményt adna, a gyűjtemény terjedelme sokszorosan megnövekedne. Kazinczy halálának közelgő centennáriuma ki kellene adni összes műveit. Tudvalévő, hogy az Akadémia ezt már régen elhatározta s e kiadás harmadik része a *Levezetés* 22 kötete. Ehhez befejezésül járulhat a Váczy-féle Kazinczy-életrajz újabban előkerült második kötetének, vagy Czeizel János szegedi gimnáziumi tanár Kazinczy-életrajzának kiadása.

Itt emlekezhetünk meg a magyar bibliográfiai teendőkről.

Károly *Régi Magyar Könyvtár*-a pótkötetének tervezett kiadása helyett, az ügyis elfogyott első kötetet második kiadásban kellene sajtó alá rendezni, kiegészítve az 1879 óta felszínre került több száz nyomtatvány

leírásával, hiányok pótlásával, tévedések kiigazításával. Sőt kellene egy magyar bibliográfia a magyar nyomtatványokról, egész a legújabb időkig; 1931-re, az első teljesen magyar szövegű nyomtatvány megjelenésének 400 éves évfordulójára, meg kellene írni a magyar könyvnyomtatás történetét, ki kellene adni az Akadémia könyvtár ritka nyomtatványainak s kéziratainak katalógusát.

A Vigyázó-alapítvány egyik kikötése, hogy a Podmaniczky-örökség jövedelmének egy része a Podmaniczky-családdal foglalkozó művek kiadására fordítandó. Azt hisszük, hogy e feltételt úgyis lehetne értelmezni, hogy a Vigyázó-Könyvtár tudományos katalógusát az Apponyi-féle *Hungarica*-Katalogus mintájára e jövedelemből lehetne elkészíttetni és kiadni.

V.

A magyar történettudomány művelésére a M. Tud. Akadémia kezdettől fogva kiváló gondot fordított. Háromféle módon teljesítette ezt a feladatát. Támogatta a történeti kutatást, történeti monográfiákat íratott és oklevéltárakat s más forrásértékű munkákat adott ki. *A Monumenta Hungariae Historica* 118 kötete elég beszédes bizonyossága ez utóbbi tevékenységének. Ennek újra megindítása szintén az Akadémia sürgős feladatai közé tartozik. Még igen, sok forrásmű vár kiadásra. Az Akadémia ilyen kiadványai sorozatába szerencsésen kapcsolódnék bele a Magyar Tört. Társulatnak az újkori magyar történeti forrásművek kiadására és feldolgozására irányuló vállalkozása.

Fel kellene támasztani az Akadémia *Magyar Történelmi Tár*-át, vagy a M. Tört. Társulat *Történeti Tár*-át, hogy legyen olyan folyóirat, mely a kisebb terjedelmű történeti forrásokat közölné. Habár igaz, hogy a Közokt. Miniszter megbízásából kiadott *Levéltári Közlemények* c. folyóirat némileg ugyane cél szolgálja. Mint tudjuk, a *Hadtörténelmi Közlemények* újra megindult, a *Történeti Szemlé*-t megnövelt terjedelemmel kellene folytatni, a nagyon értékes *Gazdaságtörténeti Szemle* c. művelődéstörténeti folyóiratot fel kellene támasztani. Dülöre kell vinni a régóta vajudó *Történeti Bibliográfia* ügyét, össze kellene gyűjteni és kiadni a most lezajlott világháború okmánytárát a magyar vitézség és önfeláldozás örök emlékéül.

Levéltári kutatók tudják, hogy az elszakított területek megyei, városi és magánlevéltáraiban minő becses történeti anyag van felhalmozva, melyekhez most nehezen lehet hozzáférni. Ezen anyag történeti, művelődéstörténeti becsü része, ha nem kiadás, legalább másoltatás által megmentendő. Az Akadémiában őriznek már ilyen oklevélmásolatokat. A megszállott területek történetíróit segélyben kellene részesíteni. Rendkívül becses a Bécsben őrzött török–magyar vonatkozású oklevéltári anyag. Aki tudja, hogy a múltkori bécsi zavargás és az igazságügyi palota felgyújtása alkalmával mily sok becses magyar történelmi és művelődéstörténeti anyag pusztult el, az megérti a kiadás vagy feldolgozás sürgősségét.

A régi Magyarország története a mohácsi vész után a török hódoltság korában oly sok hasonlóságot mutat a mai Magyarországgal, hogy ennek ismerete nemcsak vigasztalást nyújt jelen sivatár helyzetünkben, hanem okulást is arra nézve, hogyan szerezhetnénk vissza a régi nagy Magyarországot. Őseink sem voltak megelégedve a „maradék” Magyarországgal és folyvást siránkoztak az ország elvesztésén, „kinek a galléra maradt immár nyakunkban”. Ők is foglalkoztak a visszacszerzés módjaival s főfeltételül azt jelölték meg, hogy a magyar tagadja meg a természetében rejlő hibát, hogy vallási, politikai kérdések miatt pártokra szakad s egymással néz farkasszemet, ahelyett, hogy egyetértene s közös erővel igyekeznék kiverni a közös ellenséget. Ez ma is aktuális korszak!

Régészeti emlékeink ismertetését a külföld tőlünk várja. Sokat emlegetik, hogy Magyarország egy nagy középkori temető. Ennek feltárása is várja az Akadémia segítő kezét. Az Akadémia eddig is sokat tett e téren, de még mindig sok a tenni való. *A Monumenta Hungariae Archaeologica* feltámasztása s az *Archaeologiai Értesítő* terjedelmének megnövelése volna a legsürgősebb. Azonkívül az Akadémia pénzügyi segítséget bocsáthatna az ásatásokhoz szakemberek rendelkezésére s azok munkáit kiadná. Szégyen lenne, hogy az ilyen munkát külföldről jött tudósok úgy végezzék el helyettünk, ahogyan végzik a szíriai vagy egyiptomi ásatásokat.

VI.

A jog- és társadalomtudomány azok közé a tudományok közé tartozik, amelyeknek elég olvasóközönsége van ahhoz, hogy az Akadémia anyagi hozzájárulása nélkül is kiadhassa a szakkörébe tartozó műveket. Inkább a történeti része olyan, mely rászorul az Akadémia segélyére. Pl. amióta Hajnik Imre kiváló jogtudósunk meghalt, azóta a magyar jogtörténeti irodalom meglehetősen elárvult. Az Akadémiának még megbízások, vagy akár pályadíjak kifizése által is feléje kell fordítani jogtudósaink figyelmét. Ki kellene adni az Apponyi-könyvtárban fennmaradt Tomus Decretorum regum Hungariae a Paulo Gregorianc collectus c. kéziratot. Idetartozik az olyan művek kiadása is, amelyek a mai Magyarország állami és gazdasági életével, illetőleg életképtelenségével a trianoni égbekiáltó igazságtalanság szempontjából foglalkoznak, amilyen volt pl. Laky Dezső műve a Magyarország megszállása által okozott károkról, vagy T e l e s z k y műve a magyar állam háború alatti pénzügyeiről. Megemlítem a Magyar Jogászegylet könyvkiadóvállalatát, az Akadémia megbízásából és támogatásával a M. Közgazdasági Társaság által kiadott Közgazdasági Szemle c. folyóirat bővebb segélyezését,

hogy nagyobb terjedelemmel jelenhessen meg; ugyanezt mondhatjuk a Magyar Jogi Szemlé-ről; ajánljuk továbbá jogi monográfiák kiadását.

A nemzetgazdasági klasszikusok fordítását, amelyet az Akadémia Quesnay, Hume, Ricardo stb. munkáival kezdett el, szintén folytatni kellene. Az Akadémia könyvkiadóvállalatába is fel lehetne venni, mint régen tették, ilyen műveket. Ez a vállalat, melyben több mint 230 részint eredeti, részint fordított mű jelent meg, sokat tett a tudomány terjesztésére és megkedveltetésére. Midőn megindult, kiadásával az Akadémiának az volt egyik célja, hogy ellensúlyozza a német tudomány hatását főleg olyan francia és angol művek fordításával, melyek az előadás művészi formájára különös gondot fordítottak. E vállalat jótékony hatása a magyar tudományos irodalomra tagadhatatlan.

VII.

A *bölcséleti* irodalomról már fentebb említettük, hogy Platon és Aristoteles műveinek fordítása a magyar irodalom nyeresége lenne. A *Filozófiai Írók Tára* egyes kötetei is gyorsabb ütemben jelenhetnének meg, de meg kell mondanunk, hogy a kiválogatás eddig nem mindig volt a legszerencsésebb s az ötletszerűség színében tűnik fel. Ennek lehetne társkiadványa egy *Magyar Filozófiai Írók Tára* s egy monográfia-sorozatot kellene megindítani a nagy filozófusokról s vele párhuzamosan a jeles magyar filozófusokról.

Meg kellene továbbá írni a magyar filozófia történetét. E téren sem kellene multunk miatt szégyenkeznünk. Tudjuk, hogy épen csak példát említek, hogy az esztétika nálunk csaknem egykorú e tudomány megalapításával. Tudjuk, hogy Kant, Hegel, majd Comte és Spencer filozófiája milyen széles hullámokat vetett Magyarországon is. Kiváló ethikus bölcseleink is voltak. Kár, hogy ezekről jobbra csak a szaktudósok tudnak. Nevezetes filozófiai rendszeralkotási kísérletek is történtek nálunk; aminő volt az úgynevezett *egyezményes filozófia*. Világirodalmi viszonylatban is számottevő a Böhm Károly kolozsvári professzor és Pauler Ákos bölcséleti rendszere. Egy nagyobb magyar filozófiai lexikon hiányát is érezzük.

A *pedagógiai* irodalomból a magyar közoktatás történetének megírása szintén az Akadémiára vár. A M. Tud. Akadémia adott már ki több ilyen tárgyú művet – például Békefi művét: *A népoktatás története 1540-ig* (1906) és Fináczy művét: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* (1899–1902) – de ezek a feladatnak csak kis részét oldják meg. Más feladat: a külföldi és magyar pedagógusok műveinek kiadása, pedagógiai monográfiák és híres pedagógusok életrajzai. A magyar tudományos irodalomnak ez a legújabb időkig kissé elhanyagolt területe volt; épen a mi egyetemünkön van olyan kiváló szakférfiú, aki e feladatok megoldására különösen hivatott (Imre Sándor).

A *Magyarországi tanulók külföldön* c. akadémiai kiadványt is folytatni kellene, természetesen az eredeti matrikulákból és jegyzőkönyvekből, mivel a külföldön kiadott ilyen matrikulák a magyar tanulók neveit többnyire hibásan közlik, mert nem tudták elolvasni. Jó bibliográfiai összeállítása található a külföldi ilyen kiadványoknak a Magyary Zoltántól, a magyar tudománypolitika zászlóvivőjétől szerkesztett *Magyar tudománypolitika alapvetése* (1927) c. nagybecsű műben, mely széles látókörrrel jelöli ki a magyar tudomány fejlődésének útját. Mi itt csak az Akadémia legsürgősebb teendőivel kívántunk foglalkozni.

Szeretnők, ha a külföldi magyar tanulók névjegyzékének kiadásával párhuzamosan a híresebb magyar iskolák tanulójegyzéke is megjelenhetne. Van már ilyen kiadvány, a Thury Etele-féle *Iskolatörténeti adattárban* (1906–8) a debreceni ref. kollegium tanulóiról s néhány milleniumi iskolatörténetben. Megvallom, hogy ezek kiadását nem sorozom a sürgősebb feladatok közé.

VIII.

Akadémiánknak *mathematikai és természettudományi* szakra vonatkozó teendőivel nem kívánunk itt bővebben foglalkozni. Nem mintha nem ismernők el azt, hogy ezek tudományos művelése ma épen olyan fontos, mint a humanisztikus tudományoké, mert hiszen létfenntartásunk ehhez szorosabban kapcsolódik. Az Akadémia ily irányú feladatait az 1926-ban a gróf Klebelsberg Kunó elnöklété alatt 1926-ban tartott természet-, orvos-, műszaki- és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus *Munkálatai* bőven megvilágítják. Ezen tudományok művelőinek egy része önálló társulatot is alakított s itt elég lenne, ha Akadémiánk ezeket anyagilag támogatná, hogy tudományos céljaikat könnyebben megvalósíthassák. Itt volna különösen követhető az angol Royal Academy eljárása, mely évente mintegy 200.000 fontot fordít különböző kutatások segítésére, előmozdítására. Ide lehetne bekapcsolni kultuszminiszterünknek azt az egészséges tervét is, – mely természetesen nem csak a természettudósokra vonatkozik – hogy elismert szaktudósoknak hathatós pénzbeli támogatást kellene nyújtani a Vigyázó-alapítványból, hogy anyagi gondoktól menten dolgozhassanak egy-egy tudományos munkán vagy feladaton.

Habár, mint említettük, a természettudományok művelésére különböző társulatok alakultak is, tudjuk, hogy az Akadémia kebelében is foly ezek művelése, hogy sokat tett ezek előmozdítására s folyóirata is van – a *Mathematikai és Természettud. Értesítő*, melyhez járulnak az Akadémia támogatásával az Eötvös Loránt Math.

és Physikai Társulat által kiadott *Math. és Physikai Lapok, a Math. u. naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn, az Értekezések*, de itt különösen fontos a külföld tájékoztatása és erre nem tartjuk elégnek az itt közölt rövid kivonatokat. A mi nyelvünk, sajnos, nem világnyelv, azért egy német, francia vagy angol folyóírra nagy szükségünk volna, mely rendszeresen ismertetné a magyar természettudományi kutatás nevezetesebb eredményeit. Ez volna a legjobb propaganda. Természetesen éppen ilyen helyes és továbbra is fenntartandó egyes humanisztikus külföldi folyóiratok (*Ungarische Jahrbücher, Revue des études Hongroises*) évi segélye is, sőt a vidéki folyóiratok (*Minerva, Debreceni Szemle; Széphalom* stb.) vagy tudományos füzetes vállalataink, mint a mi tudományos *Acta*-nk támogatása is üdvös lenne, amire rá is szorulnak.

Az Akadémia számos természettudományi monográfiát is adott ki. Ezért éppen úgy gúnyolták, mint a vogul szövegkiadványokért; szemére hányták, hogy a piócákról, földikutyákról és csikosegerekéről, vagy kagylós levéllábú rákokról és vak rákokról ad ki monográfiát. De az ilyen megrovás rendszeren tudatlanságból fakad, mivel itt is a speciális kutatás viszi előbbre a tudományt. Természetesen szükséges a szintézis is. Így az Akadémiára vár több összefoglaló mű iratása. Ilyen lenne már a Semsey-féle pályázat alkalmával eredménytelen maradt pályakérdés: *Magyarország földrajza*, melynek akkor 150 ívre szabta terjedelmét a pályakérdés. Újabban egy ilyen nagy műhöz fogott hozzá a kultuszminiszter úr támogatásával egyetemünk földrajztanára; ilyen szükség lenne Magyarország geológiájára, továbbá Magyarország ásványainak tudományos leírására, melyre éppen úgy már Semsey Andor akadémiai pályázatot hirdetett. Magyarország flórájáról tudvalevőleg újabban jelent meg Jávoroka Sándor hatalmas műve.

Hogy Magyarország tudományos ismertetését tőlünk várja a külföld, azt mindenki tudja; nemzeti önérzetünk sem engedheti, hogy e feladatot idegenek oldják meg helyettünk.

A magyar orvosok tudományos kutatásait ismertető idegen nyelvű folyóiraton és az Orvosi Könyvkiadóvállalat segélyezésén kívül az Akadémia feladata lenne összegyűjteni a magyar orvoslás történeti emlékeit s megírni az orvosi rend történetét s kiadni olyan műveket, mint Rigler Gusztáv műve a magyarországi 1831-iki pestisről.

Sokat lehetne még teendő gyanánt felsorolni. Pl., hogy az Akadémia kiadványai most már izléseesebb külső formában jelenhetnének meg; hogy az Akadémiai Könyvtár helyisége kibővítené, sőt élénk tolul az az eszme is; hogy nem lehetne-e a Vigyázó-alapítványt kapcsolatba hozni nemzetmentő szociális feladatok megoldásával s az Akadémia nagy földbirtokának egy részét Kanadából visszatelepített magyar földműveseknek adni bérbe, akik mint az Akadémia zsellérei kedvvel és buzgósággal művelnék azt a földet, mely a magyar kultúra számára gyümölcsöz! De ez már nem tartozik ide, mert ez nem tudomány-, hanem szociális politika!

*

Az itt elmondottak egy szebb jövő hajnalát sejtetik velünk, mely a gróf Vigyázó-alapítvány által derülhetne a magyar tudományra. Az itt felsoroltak a magyar tudományos irodalom várható fellendülését hirdetik, de egyszersmind arra a szilárd alapra is rámutatnak, amelyen a magyar tudományosság most áll. Erős meggyőződésünk, hogy az Akadémiának nincs semmi oka, hogy eltérjen eddig követett irányától s ne azon az alapon építsen tovább, melyet százéves fejlődési folyamán rakott le.

A magyar tudomány jövője a magyar tudósok, tehát főként az akadémikusok munkájától függ. Az Akadémia tagjai között a külföldi tagokat nem számítva; 136 egyetemi és műegyetemi tanár, 24 magán- vagy címzetes tanár van, tehát az itt felsorolt feladatok teljesítése is elsősorban rájuk vár. Ez az egyik oka, amiért ezeket *itt* mondtuk el. De vár a haza a jövő reményeire az egyetem ifjúságára is, kikből a jövő egyetemi tanárai és akadémikusai lesznek. Ez a másik ok, amiért a jövő teendőit az ifjúság lelkére kötjük.

„Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való!” mondja az Írás. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy nem vesztet el az a nép, melynél a tudomány virágzik. Ebben vígasztalás van nehéz próbával sújtott nemzetünk számára. Eszünkbe jutnak báró Jósika Miklós szép szavai: „Magyarhon s a magyar nemzetiség – úgymond – sok veszély napjait látta már. Voltak idők, midőn a cseh rablóvárok kényurai, a trónkövetelők s a fékevesztett olygarchák tűzhálóval kerítették körül ... Volt másfél század, melyben a török félhold emelkedett számos váraink tornyain és napok, hol az elmosódott közérdek nyelvben, érzésben elkorcsosodással fenyegetett. És mind e vészes napok és véres századok után áll a magyar, nemzeti érzelve óriásilag felmagasodott, nyelve gazdagságban, erőben a legmíveltebbek sorába lépett s őseje, buzgósága nagyobb, mint valaha. Isten tudja, én nem tudok félni jövőnkől ... lehetetlen, hogy a számban, nemzeti érzelemben s értelmi felsőségben szilárdult s gazdagult magyarnak ne sikerüljön megóvni honát, megóvni magát“.

Valóban, egy olyan nemzet, melynek olyan fejlett kulturája van, mint a mienk, nem vesztet el soha. Egy nemzet, melynek olyan áldozatkész, sőt önfeláldozó fiai vannak, mint a Vigyázó grófok: él és virágozni fog időtlen időkig s rajta még a pokol kapui sem vesznek diadalmat.

(Szeged)

Dézi Lajos

BABITS MIHÁLYNAK A HUSZONÖTÖDIK FORDULÓRA

Jöttél szelíden a lankás Dunántúl
Kékes tájáról, hol dús a gerezd
S az őszi este végtelenbe tágul
S a lila égbe lendül sok kereszt.

Hoztál magaddal új dalt, mely az ősi
Örök verseknek őrzi zengzetét,
Új álmokat, melyek az égi, földi
Csodák köréből lengenek eléd.

S a magyar rónán új tornyok szökelltek
Merész magasba és egy új seregnek
Élén jövőbe tartottál, Vezér.

S ma egy világnak romján újra kelve
Te vagy megint új harcok tiszta lelke,
A lobogó, ki új egekbe ér!

(Szeged, 1928)

Juhász Gyula

LÉLEKTŐL LÉLEKIG*

„... ugy futottál e szomorú kor hideg pusztaságán, mint ősi mondáink csodagíme, amelyet megdaloltál s amely vérét hullatva és a halállal küzdve menekül, de vérezve, fájva is önkéntelenül szebb tájakra vezeti a magyart.“

Babits Mihály

Állok az ablak mellett éjszaka
S a mérhetetlen messzeségen át
Szemembe gyűjtöm össze egy szelíd
Távol csillag remegő sugarát.

Billió mérföldekről jött e fény,
Jött a jeges, fekete és kopár
Terek sötétjén lankadatlanul
S ki tudja, mennyi ezredéve már.

Egy égi üzenet, mely végre most
Hozzám talált s szememben célhoz ért
S boldogan hal meg, amíg rácsukom
Fáradt pillám koporsófedelét.

Tanultam én, hogy általszűrve a
Tudósok finom kristályműszerén,
Bús földünkkel s bús testemmel rokon
Elemekről ad hírt az égi fény.

Magamba zárom, véremmé iszom,
És csöndben és tünődve figyelem,
Mily ős bűt zokog a vérnek a fény,

* A *Magyarország* nov. 8.-i számából vesszük ezt a verset, amely a hirtelen elhunyt költő utolsó írásai közül való.

Földnek az ég, elemnek az elem?

Tán fáj a csillagoknak a magány.
A térbe szétszórt milljom árvaság?
S hogy össze nem találunk már soha
A jégen, éjen s messziségen át?

Óh, csillag, mit sírsz! Messzebb te se vagy,
Mint egymástól itt a földi szivek!
A Sziriusz van tőlem távolabb,
Vagy egy-egy társam, jaj, ki mondja meg?

Óh, jaj, barátság; és jaj, szerelem!
Óh, jaj, az út lélektől lélekig!
Küldözzük a szem csüggedt sugarát
S köztünk a roppant, jeges ür lakik!

Tóth Árpád +

TOLSZTOJ

Ha halomra gyűjtené valaki azokat a cikkeket, tanulmányokat, megemlékezéseket és visszaemlékezéseket, amelyek Tolsztoj centennáriuma alkalmából világszerte megjelentek, imponáló papírkazal telnék ki belőle. A papírnak és betűknek ebben a tömegében úgy szerepelnek ismétlődő módon egyes sztereotip szavak és kifejezések, mintha mindazok, akik nem belső szükség, hanem csak az alkalmosság által indítva hallatták szavukat, egyetérténeken Tolsztoj megítélésében. Túlmenve az irodalmi és művészeti értékelésen, szinte felelősségtelenül mindenki magáénak vallja Tolsztojt. Úgy cselekszenek, mintha maradék nélkül hinnék és elfogadnák, amit nem az író írt, hanem a bölcselő, a misztikus és társadalmi reformer hirdetett és cselekedett. Az ilyen alkalmi írásnál elég, ha szép szavak vannak benne és a felszínen mozog. Veszedelmesnek nem veszedelmes, mert semmire sem kötelez, legfeljebb tökéletesen meghamisítja annak képét, akinek a megemlékezés szentelve van. Ilyen alapon még a szovjet is beállhatott Tolsztoj ünneplőinek sorába. Minthacsak Lenin és Sztalin előfutára lett volna, meghajtotta a vörös zászlót a néhai arisztokrata, nagybirtokos és katonatiszt előtt, aki kiváló érdemeket szerzett magának a régi rend alapjainak megingatásában. Előttem van a szovjet-köztársaság két bélyege, melyeket a százszentéves évforduló alkalmából bocsájtottak ki. Az egyik Tolsztojnak ismerős, markáns, nagy szakállú képe, amelynek eredetije, ha jól tudom, Rjepin ecsetje alól került ki, a másik Tolsztoj parasztruhában, durva csizmában, a két fehér lótól vont eke mögött. Ez a kép is ismerős. Valóságot ábrázol, de a szovjet bélyegén szimbolikus. Tolsztoj töri föl a talajt a vörös vetés számára.

*

De az volt-e Tolsztoj, akinek a szovjet szeretné őt beállítani? Olvasom egy konzervatív világfelfogású esztétikus cikkét, amely azt magyarázza, hogy akárki vallhatja magát Tolsztoj szellemi örökösének, csak épen a szovjet nem. Hiszen Tolsztoj tanítása minden erőszak tökéletes elvetésében és az egész világot összefoglaló testvéri szeretetben csúcsosodik ki. Nem akar kényszerrel ismerni se a tanításban, se az államban, se az emberek egymás közötti viszonyában. Lehet-e neki erkölcsi utóda a szovjet, amely erőszakon épült fel és kényszerzubbonnyba szorítja az életet és gondolkodást? De a másik oldalon vallhatja-e magáénak a konzervatív esztétikus Tolsztojt, aki a képrombolók fanatizmusával támadta a vallást, hazafiságot és államot és bűnösnek hirdetett mindent, ami művészet s ami az életnek nagy enyhítő körülménye? És megosztaná-e a konzervatív bíráló Tolsztojjal az egyházi átkot, amelyet az orthodox egyház mondott ki rája minden dogmába öltöztetett tanítás megtagadásáért?

Sok esztendővel ezelőtt olvastam egy beszámolót Jasznaja-Poljanáról, ahova akkoriban egymásután zarándokoltak el a nagy apostol tisztelői. Akkor már Tolsztoj hadat üzent a civilizációnak és kulturának, a muzsikhhoz fordult életfilozófiáért, lemondott a vagyonról, a földi élet hiúságairól, parasztruhába öltözött, megfogta az eke szarvát és parasztok módjára törte a földet. A látogató megírta mindezt és még egyebet is, amit látott és tapasztalt. A vagyonról Tolsztoj csakugyan lemondott, mindenét feleségének adta át és maga a grófi kastélyban élte az önkéntesen vállalt, de tragikusnak egyáltalán nem tetsző szegénység napjait. Paraszti ruhában járt, de a bundát libériás inas segítette a vállára. Ugyanolyan ételt evett, mint a paraszt, – külön főztek neki a grófi konyhán, – de előkelő, fehér terítékes asztalon. Kopár szobában dolgozott, de a szalonban vártak rá

látogatói, akikkel sakkozott, vagy magasröptű kérdésekről vitákat folytatott. Elvetette magától a civilizáció mesterkelt életkörülményeit és hiúságait, de olvasta az újságokat, folyóiratokat, főleg saját műveinek kritikáit, a róla megjelent cikkeket és túrte, hogy Oroszország legnagyobb festői és szobrászai, vásznon és agyagban megörökítsék vonásait, életének mozzanatait. Keserű gúnnyal ment neki mindennek, ami irodalom, de mégis az írás volt az, ami tartalmat adott az életének. Az élete pedig alapjában véve egy magas műveltségű, nagy kulturájú embernek intellektuális élete maradt s amit a természetes élethez való visszatérésnek hirdetett, tulajdonképpen csak a szabad idejét töltötte ki. Nagyon is tudatában volt, hogy reá szögeződik a világ szeme és ez a tudat semmiesetre sem volt hatás nélkül cselekedeteire. Vállalta az apostol, a próféta szerepét, de egészen a legutolsó napokig olyan körülmények között élt, melyek megóvták őt a próféták sorsának nélkülözéseitől és igazi keserűségeitől. Más ugyanis az abszolút hiány és szükség és más az önkéntes lemondás valamiről egy biztos menedéket nyújtó nagy vagyon teljességében.

Talán, mert akkor, mikor azt a bizonyos cikket olvastam, sokkal fiatalabb voltam és ítéleteimben sokkal keményebb, mint ma, ezeknek a képeknek és képzeteknek láttára hajlandó voltam a belső őszinteséget megtagadni az íróból apostollá átalakult Tolsztojtól. Valahogyan azt a képet rajzoltam meg róla, mintha egy magasrangú katona, elfogadva a győzelmes csaták után neki kijáró népszerűséget és állásának megkülönböztetett tiszteletét, a kaszárnyából kezdené hirdetni az antimilitarizmust.

Azóta megértőbb és megbocsátóbb lettem és megtanultam azt is, hogy ugyanabban a fizikai adottságban néha két, sőt több én küzdök és harcol egymással. A tudat alatt kezdettől fogva hajlandóságok, érzések, gondolatok áramlásai hullámzanak bennünk, melyek módosítják, megváltoztatják látható énünk felszínét. Ha ezek az alsó áramlások úrrá lesznek rajtunk, esetleg a régitől egészen eltérő, új én jelenik meg a világ előtt. De a két én még továbbra is küzd és harcol egymással és nagyon kevés azoknak száma, akik odáig jutnak el, hogy le tudnák vonni lelki átalakulásuk végső konzekvenciáit, Bizonyára vannak ezereken meg ezereken, akik ilyen lelki átalakulásokon és erkölcsi válságokon mennek keresztül, anélkül, hogy a világ tudomást szerezne róla. De a nagyok, akik már magukra irányozták a közfigyelmet, ilyenkor még fokozottabban belekerülnek az érdeklődés középpontjába és úgynevezett nagy problémák, rejtélyek elé állítják a világot.

Tolsztojt is az életnek ezen a kettősségén keresztül lehet megítélni és *megérteni*. Harmonikus egyéniség sohasem volt, benne kezdettől fogva a művész és moralista állottak harcban egymással és nem tudták énjében a kiegyenlítődet megtalálni. Az egyéni keretet ehhez a harchoz egy rendkívüli befogadó képességű intellektus és egy fizikailag hatalmas szervezet szolgáltatta, amely parancsolóan követelte magának az élethez való jogait, a tágabb háttér pedig a szintén harmonia nélküli, végletek között ingadozó orosz élet, amely egymásután termelte ki magából a tizenkilencedik század folyamán a nagy írói egyéniségeket, akik nagyok voltak meséik szövésében, képeik megrajzolásában, a lelkek analizálásában, de végeredményben – akár szkeptikusok voltak, akár erkölcsi alapon állottak, – a *nihil*hez jutottak el. Ezek a nagy regényírók nem voltak forradalmárok de Tolsztojjal együtt ők voltak azok, akik aláásták a fennálló rend alapjait. Általuk vesztette el az orosz intelligencia hitét a meglevő berendezésekben, anélkül, hogy valami pozitívot tudott volna helyébe állítani.

*

Ha végigfutunk Tolsztoj életén s csak az egyes állomásokat jelezzük, nyomról-nyomra szembeötlik önmagával küzdő énjének kettőssége. Az igazi pálya a Kaukázussal és a krimi háborúval és véres csataképeknek megkapóan eleven megrajzolásával kezdődik. Ezek az írások szereznek a fiatal arisztokrata tisztnek hírt és nevet, amely eljutott a legmagasabb körökig. A cár személyes jóindulata, amely akkor sem hagyta el, mikor ő fordult el a hatalomtól, nyilatkozik meg irányában és Miklós cár egyenes parancsára vezénylik el a veszélyes helyekről. Azután Szent Pétervár, udvari és társadalmi élet, külföldi utak, irodalmi ambíciók és irodalmi sikerek. Megírja gyermekkorának és ifjúságának történetét, de úgy, hogy abból már kéri a töprengő lelkének nyugtalansága és valaminek keresése, amit egész életében nem tudott megtalálni. Ismét egy újabb állomás, Jaszna-Poljana. Először kerül itt, az ősi birtokon, igazán összeköttetésbe későbbi életének ideáljával, a muzsikkal. Látja elmaradottságát, tudatlanságát és magához akarja emelni. Iskolát alapít és tanügyi folyóiratot indít, hogy abban fejtsse ki nevelési elveit. Ezek a nevelési elvek elég különösen hangzanak. Az iskola legyen minden vonatkozásában szabad. A gyermekek akkor jöjjenek iskolába és tanuljanak azt, amit akarnak:

A növendéknek legyen meg a joga, hogy visszautasítsa a tanításnak azokat a formáit, melyek nem felelnek meg az őszönének. Mi, a régebbi generáció tagjai, nem tudjuk és nem is tudhatjuk, hogy mire van szüksége a fiatalabbnak.

A vége ennek a rendszernek nem lehetett más, minthogy tanítók és tanítványok otthagyták az iskolát, Tolsztoj pedig csalódva vonult vissza a steppék magányába, hogy a természet ölen keressen feledést első nagy kulturális kísérletének csalódására.

Ez volt az első eset, mikor a társadalmi reformer nyilatkozott meg benne. Ekkor fektette le első ízben azokat az elveket, amelyek későbbi életét egészen kitöltötték:

A nép erősebb, függetlenebb, igazságosabb, humánusabb és mindennekfelett szükségesebb, mint a felső osztályok. Nem

neki kell jönni a mi iskolánkba, nekünk kell tanulni tőle.

De ugyanakkor élt benne a művész is. Szabad iskolája számára olyan olvasókönyvet írt, amely számtalan kiadással élte túl a lehetetlen alapokra fektetett iskolai experimentumot, az egyszerű emberek számára írt meséi pedig máig is csillogó gyöngyszemei az orosz irodalomnak.

Úgy látszik, a társadalmi reformer első csalódása még nem volt tragikus, mert azt követte életének legnyugodtabb és legtermékenyebb időszaka. És ha későbbi éveiből úgy nézett is vissza házasságának első évtizedeire, mint aki a családi boldogság és gyermekei jövőjéről való gondoskodás közben megfélemedezett legfőbb kötelességéről, hogy saját lelki tökéletesedésén munkálkodjék, tizenhárom gyermek apjának igazán bajos elhinni, hogy házasságát teljesen boldogtalan lett volna, a *Háború és béke* és *Karenin Anna* szerzőjének pedig, hogy hiába veszték el ezek az esztendők.

E nyugodt, látható viharok által nem háborított és irodalmi termelés szempontjából gazdag évek után, amelyek nevét ismertté tették messze az orosz határokon túl is, kezdődik meg Tolsztoj eltávolodása a sajtóságot filozófiai miszticizmus felé, amely végezetül az egész társadalmi, állami és egyházi renddel hozta őt összeütközésbe.

Idegen, kívülálló ember egy lelki átalakulásnak legfeljebb csak az egyes fázisait jelezheti, de teljesen megbízható módon alig mutathat rá azokra a belső rugókra, melyek az átalakulásnak igazi mozgatói voltak. Tolsztoj esete bizonyos vonatkozásokban könnyebb. Ő maga nagyon sokat őszintén elmond lelki válságairól, – amennyire ember saját lelkének megrajzolásában őszinte lehet, – sok esetben regényeiben is önmagát rajzolja s így megadja a kulcsot egyéniségének megértéséhez.

Kétségtelenül egyike volt a legnagyobb befogadó képességű egyéniségeknek, akit napjaink kulturtörténetében ismerünk, rendkívül erős művészi formáló készséggel, de egyúttal a töprenkedésre való nagy hajlamossággal. A léleknek e két alsó áramlása küzködött benne. Kezdetben az első volt az erősebb, – ez művészi alkotásokban élte ki magát, – míg utóbb, amint előrehaladt az években és talán amint óriási fizikumának vitalitása csökkent, a morális irányú töprenkedés és miszticizmus momentumai nyomultak nála előtérbe.

Mióta az ember gondolkodó lény gyanánt él a földön, töprengéseinek végső kérdése a nagy *miért?* – az élet értelmének és céljának keresése. Miért élünk, miért küzködünk a földön, ha az élet végén, amely lehetett ragyogással és gyönyörűségekkel teli, vagy nyomorúságoztól és szenvedésektől terhes, egyformán felénk mereszti csontos kezét a kérlelhetetlen és fagyos halál? Aki fölemelkedett az emberileg elérhető tudás legmagasabb fokára, jobban meg tud-e felelni erre a kérdésre, mint az, aki egyszerűségben és együgyűségben élte le napjait? Lehet-e megnyugtató a számtalan vallásnak földöntúli boldogságról szóló tanítása, ha nincs senki, aki visszajött volna a fekete kapu mögül, melynek csak egyik oldalán van kilincs? És a civilizáció és haladás, „korunknak és sajtóságot vallása“, tud-e megnyugtató választ adni lét örök kérdésére?

Tolsztojt is ezek a kérdések foglalkoztatják szüntelenül. Kicsengenek ezek a problémák már ifjúkori írásaiból, ki lehet őket érezni a *Háború és béke* nagy eposzájából, ahol minden egy felsőbb hatalom rendeléséből folyik, de mint másoknál is történni szokott, nála is az alkonyat fele haladó ember lelkét mardossák szüntelenül, egyre jobban növekvő intenzitással. Az életének lefelé menő ívére eljutott Tolsztoj az, aki türelmetlenül keres feleletet ezekre a kérdésekre. Az életben, amelyet élt, a feleletet nem találja meg. Erre a filozófusokhoz fordul válaszáért, *Platontól Schopenhauerig*, de hiába. Tőlük is csak azt tudja meg, hogy az élet végtelen és fel nem fogható, az emberi élet pedig meg nem fogható része ennek a felfoghatatlan mindenségnek. Megnyugvást ők sem tudnak nyújtani. De ha nincs megnyugvás, akkor hiúság és hazugság az élet s a tőle való szabadulás az egyedüli boldogság. Így kellene lenni s mégis a haláltól mindnyájan félünk és rettegünk. Megnyugvás még a halálban sincs.

Igy kezd Tolsztoj egyre erősebben foglalkozni a halál gondolatával. Azt látja, hogy csak az egyszerű ember, a paraszt, a muzsik tud nyugodtan meghalni. A civilizációban csalódott lelke tehát azokhoz fordul, akiktől választ remélhet még kérdéseire. Kolostorokat keres fel, zarándokokat kérdezi ki, paraszttal beszél, hogy megtudja tőlük, mi ad nekik megnyugvást a halál kínzó képzetével szemben. Rájön, hogy ezeknek az embereknek van valamijök, ami veszendőbe megy a civilizáció és kultúra mellett, a *hit*. A hit, a felső rendelésben való megnyugvás az, ami lelki egyensúlyukat biztosítja. Nem igaz, hogy civilizáció mellett valaki hinni képes legyen. Minél egyszerűbb valakinek a lelke, minél kevésbé érintette egyéniségét a kultúra máza, annál inkább meg tudja közelíteni Istent. Istent ismerni és élni ugyanaz. Isten az élet. A hitben van az egyedüli menekvés. A hetvenes évek végétől kezdve így lesz a hit és Isten keresése Tolsztoj életének vezérlő motívuma.

Az egyszerű embernek hite is egyszerű és neki a hit nem probléma. Az egyszerű ember számára Krisztus egész tanítása le van fektetve a hegyi beszédben, sem hozzátenni, sem elvenni nem kell belőle. Tolsztoj azonban nem volt egyszerű ember, ő intellektuális megfontolásokon keresztül jutott el a hit szükségességének felismeréséig. Ami a muzsiknál egyszerű, természetes, lényéből és életkörülményeiből fakadó; nála komplikált logikai folyamatok következése. Mindenkinek a hite csak saját lényéből eredő lehet és másnak a módján senki sem juthat el a hithez és Isten megismeréséhez. Azzal, hogy valaki parasztruhát ölt, a paraszttal együtt megy szántani a főúri birtokon és maga foltozza csizmáját a grófi kastély erre rendelt szobájában, nem lehet magáról

nyom nélkül lerázni egy intellektuális élet minden előzményét. Istent nem lehet jobban megközelíteni, ha valaki megtanul héberül és görögül, hogy eredetiben olvashassa a szentírást és ha abbahagyja a regények és novellák írását, hogy helyettük moralista bölcselkedések írásában élje ki magát. Akinek a hit probléma, saját személyében lesz probléma. És ha Tolsztojnak a civilizált világhoz való viszonyát nézzük, azt látjuk, hogy voltak ugyan elszórtan fanatikus rajongói, de olvasóinak nagy többségét tanításai egyáltalán nem győzték meg, hanem az ő személyében látták az érdekességet és különlegességet. A világnak fel kellett figyelni az arisztokrata nagybirtokosra, aki elvben megtagadta a tulajdont és az íróra, aki hadat üzent az irodalomnak és művészetnek. Fel kellett figyelni rá azoknak is, akik megrettentek tőle, hogy az új utakra tért Tolsztoj az orosz irodalmat nagy értékek elvesztésével teszi szegényebbé. Ezek érzésének Turgenev volt a szócsöve, aki a nyolcvanas évek elején megkapó szavakkal kérte nemzetének nagy íróját, hogy térjen vissza az irodalomhoz.

De Tolsztoj haladt előre azon az úton, melyet tanulmányai és tanulmányain alapuló elmélkedései számára kijelöltek. Az evangélium testvéri szeretetre tanítja az embereket, amit azonban az állam cselekszik, ellentétben áll az evangélium tanításával, mert erőszakot alkalmaz parancsainak, törvényeinek és rendeleteinek keresztülvitelénél. Az államok határai elválasztják egymástól az embereket, akik testvéreikül vannak rendelve. De ha az embereknek egymástól való mesterséges elválasztása bűn, akkor bűn a hazafiság is, amelynek nevében ölik egymást az emberek. Bűnös az egyház is, amely a krisztusi tanok letéteményesének hirdeti magát, de megáldja a harcba menő csapatok zászlóit és azért imádkozik, hogy fegyverei minél több ellenséget pusztítsanak el. Először az 1878. évi orosz-török háború idején szerepelnek Tolsztojnál ezek a gondolatok ilyen kifejezett formában és ettől fogva hiedelmében folyton erősödve jut el hirdetőjük odáig, hogy összeköttetésekre lép a *duhoborcok* szektájával, akik nem vesznek fegyvert a kezükbe. Az öskeresztények alázatosságában élő, követ kenyérrel visszadobni akaró parasztok és az ünnepezt író útjai véglegesen egyesülnek. Az orosz-japán háború idején Tolsztoj már nyíltan felszólítja honfitársait, hogy tagadják meg a katonai szolgálatot! „Ha van Isten, nem azt fogja kérdezni, hogy védelmeztem-e Port Arthurt, hanem megtartottam-e parancsait“.

Nincs állam és nincs egyház, amely megengedhetné eljárásának ilyen kritikáját. Tolsztojnak is a nyolcvanas évektől kezdve szembe kellett kerülni az orosz cenzurával és az orosz egyház hatalmi szervezetével. Amit ettől fogva írt, legnagyobbbrészt csak idegen fordításban, külföldön kerülhetett kiadásra. Pedig máskülönben mindig kivételes elbánásban volt része a cári Oroszország részéről. A nagy írónak és a grófnak sok mindent elnéztek, amiért más Szibéria ölbányáival ismerkedett volna meg. III. Sándor és II. Miklós megbocsátották neki a tegező megszólítással írott leveleket, melyekben szemükre hánytá uralkodásuk bűneit és kötelességeiknek keresztényi alapon való teljesítését követelte tőlük. III. Sándornak fennmaradt egy autentikus mondása, mikor válaszolt arra a kérdésre, hogy mit cselekednék, ha Tolsztoj az udvari előírásokat félredobva, parasztruhában, csizmában jelentkeznék kihallgatásra. „Természetes, hogy fogadnám“, – felelte a cár. Úgy látszik, a hivatalos Oroszországnak az volt a felfogása és talán nem is egészen alaptalanul, hogy Tolsztoj forradalmi tanításait nem szabad túlbecsülni. Az olyan forradalmár, aki azt tanítja, hogy minden erőszak előtt békésen fejet kell hajtani, nem lehet veszedelmes. Írásaiból különben is csak az jelenhet meg belföldön, amit engedélyeznek s a tömegek ezt sem olvassák, a külföldi szalonok pedig, ahol olvassák és megvitatják, az orosz államot nem érdeklik. Mégis hiba csúszott bele a számításba. Tolsztoj érdekelte a világot és írásait, még ha nem jelenhettek is meg otthon, nyomban lefordították idegen nyelvekre. Ezek a német és francia fordítások szinte még a nyomdafestéktől nedvesen kerültek vissza Oroszországba, ahol elkaptokták és mohón olvasták őket. Tolsztoj ezeken az idegen közvetítőkön keresztül hatott az orosz intelligenciára. Ez a hatás nem jelentkezett ugyan abban, hogy ködös tanításai gyökeret tudtak volna verni, de abban mégis, hogy megrendítette a hitet a fennálló rendnek mindenféle formájában.

Mindenféle formájában, – ez a későbbi Tolsztoj tanításának lényege. Mert Tolsztoj nem elégedett meg az állam és hivatalos egyház támadásával, hanem kikezdte mindazt, ami a társadalmi élethez, kulturához és civilizációhoz tartozik. Mert meggyőződésében odáig jutott, hogy a művelődés megöli a hitet, elvetette a műveltséget. Mert az irodalom és művészet a művelt körök szórakozása, elvetette az irodalmat és művészetet. Mert a szerelem a bűnösnek tartott irodalom legfőbb tárgya, elvetette az érzéki szerelmet. Mert a házasságnak az érzéki szerelem az alapja, elvetette a házasságot. Az öreg Tolsztoj szerint az irodalom olyan, mint a pálinkamonopólium, ravaszkizsákmányolás, amely csak az érdekelteknek hasznos, de a népre csak hátrányos lehet. Csak az az irodalom megengedhető, amelyet mindenki megért. Shakespeare és Goethe nem érdemlik meg az író nevet, mert a nép által nem érthető módon hazugságokat hirdetnek. A művészet hazugság, bódító métel, olyan köröknek léha játéka, melyek hitüket elvesztették. „Mikor Trofim és Khaljavka éheznek, nincs jogunk, hogy Beethovennel töltsük az időnket“. Mindaz, amit a kultúremlékek haladásnak neveznek, ellentétben áll a nép érdekével. Végezetül nem marad meg Tolsztojban más, mint gyűlölet és megvetés mindennel szemben, amit kulturának nevezünk.

De megmarad még valami. Megmarad az öreg Tolsztojban mindvégig az *intellektuális ember*, aki mindezeket elmondja, megírja és beharsogja a világ fülébe. És megmarad végesvéig az ellentmondás, hogy a kulturát és intellektualizmust csak az tudja így a vádlottak padjára ültetni és az tudja vádbeszédeit így megformulálni, aki ezt a kulturát saját intellektusába maradéktalanul beolvasztotta. A kulturának *ilyen*

tagadásához csak teljesen kulturált ember tud eljutni. Az ilyen ember azonban sem a kulturát magától igazán elvetni, sem azokkal megtagadtni nem tudja, akik egyáltalán képesek arra, hogy fejtegetéseit megértsék. A *Mi a művészet?* kétségtelenül a tizenkilencedik század legérdekesebb könyvei és Tolsztoj legjellegzetesebb írásai közé tartozik. De vajjon mennyivel érthetőbb a tömegek számára, mint Shakespeare és Goethe, vagy Beethoven és Wagner, akikről érthetlenségük címén akarja megtagadni a művészet jogcímét?

A *nihil* semmiben sem lehet megoldás, még akkor sem, ha erkölcsi tartalommal töltik meg. Minden, ami érték ezen a világon, aktivitáson alapul, – azon alapul Tolsztoj ígéretetése is: Aktivitás még az is, ha az eke szarva mögé áll, hogy egy eljövendő új világnak a szántását kezdje felhasogatni.

Az aktivitás csak akkor szűnik meg, mikor az életerő kimerül. A tudomány szemében ez a régiek által sokat emlegetett életerő lehet egy tartalom nélküli misztikus formula, de a nagy misztikussal szemben talán szabad használni. Mert Tolsztoj csak élete utolsó éveiben jut el odáig, hogy igazán szakítson mindennel, ami egy hosszú életen át környékezte és földi pályafutásának kereteit megadta

Miként a hinduk hatvan éves korukban a dzsungelbe vonulnak, ugyanúgy minden vallásosan érző öreg ember életének utolsó éveit Istennek akarja szentelni és vágyódik arra, hogy megváltsa magát életének és lelkiismeretének meghasonlásától.

És még véletlennek is nagyon jellemző, hogy éppen a hindu Gandhi az, akihez néhány héttel a halála előtt intézi az egész hitét összefoglaló sorokat:

A szocializmus, az anarchizmus, az üdv hadserege, a növekvő kriminalitás, a munkanélküliség, az állandóan erősödő fényűzés, a szegények nyomora, az öngyilkosságok szörnyű szaporodása, mindez társadalmi berendezésünk belső ellentmondására utal. Az ellentétek megoldásának csak egy útra lehet, a felebaráti szeretet parancsának elismerése és minden erőszak alkalmazásának feltétlen elvetése.

Nagyon helyes, de feltétlen passzivitással és organizatorius munka nélkül a társadalom betegségeit sem lehet megszüntetni. Ezt éppen nem lehet elhinni Tolsztojnak, mint ahogy nem hisszük el Gandhinak, hogy vasutak nélkül boldogabb volna az emberiség. Mert akkor a logikai láncolatnak visszafelé való kiépítése azt jelentené, hogy minden bűnnek és bajnak forrása az, hogy valamikor a geológiai időkben az embernek őse az állati sorból kiemelkedett és elindult felfelé ívelő útjára.

*

Utolsó felvonás. Az öreg Tolsztoj elhagyja otthonát, családját és a nagy ismeretlenhez való menekülés közben, egyházi átoktól is sújtottan, egy állomási előljáró vaságyán fejezi be életét. Az astapovoi tragédia meglepően csattanó befejezése egy olyan életnek, amely végzetes tévedései mellett is az óriási arányokat érte el és a gondolkodás magasságait és mélységeit egyaránt érintette.

Mert hogy Tolsztojt akár mint író, akár pedig mint gondolkodót csak a nagyok mértékével lehet mérni, az kétségtelen. Egyik óriása volt az orosz írógenerációnak, amely a tizenkilencedik század derekán a táján szinte robbanásszerűleg tört be az egész világ kulturéletébe. Puskin-tól és Gogol-tól kezdve ezek az oroszok mind új képeket, új meglátásokat, új gondolatokat és új problémákat vittek bele az irodalomba. Újszerűek voltak abban is, hogy mély naturalizmusuk mögött is valami miszticizmus lebegett és legélesebben megrajzolt képeik háttérét is a szétfolyó, végtelennek tetsző és körvonalalaiban bizonytalan orosz élet szolgáltatta. Ebben közösek voltak mind, olyannyira, hogy nyugaton könnyű általánosítással szívesen egy kalap alá vonták valamennyiüket. Pedig a felületes közösség mellett milyen mélyreható különbségek választották el őket egymástól! Gogolban a nyugodt elbeszélő külsője alatt irózatossá szatirikus erő lobog, Dosztojevszkij a lelkek analizisében hatol le olyan szédületes mélységekig, hogy még a beteg lelkek tudományos bűvárai sem tudják megközelíteni, Turgenyev a romantikus bájjal megaranyozott székszíst viszi bele az irodalomba, Tolsztoj pedig szinte a körképfestő módszerével érzékelteti a legszélesebb horizontokat. Realista vonásai mellett ő a legerősebben epikus közöttük. Mint író, Tolsztoj kimondottan epikus tehetség.

A *Háború és béke* kétségtelenül a legszélesebben megalapozott regények egyike, amelyet valaha csak megírtak. Tárgyának nagyszerűségénél és felfogásánál fogva, amely alakjait szinte egy végzeteszerű rendeltetés által mozgatja, nem ok nélkül hasonlították össze kimondott hősköteményekkel. Megjelenése idején és később is voltak, akik az orosz *Iliász* néven emlegették. Tényleg van benne minden, ami szükséges lehet egy prózában írott újkori eposz felépítéséhez. Megvan benne a nagyvonalúság, van benne családi élet, táborozás, vannak benne haditanácsok, ütközetek, falvak, városok, tájképek, emberek végtelen sokasága; Kutuzov, Sándor cár, Napoleon, Bezuchov, Bolkonszkij, muzsikok, kozákok, gárdisták, elevenek és halottak. Minden van benne, csak igazi hősök nincsenek. Tolsztoj annyira epikus; hogy történéseiben eltörpülnek az emberek. Napoleon az ő meglátásában egyenesen karrikaturászerű. Az epikai nagyszerűséget nála nem az emberi mértéket meghaladó hősök, hanem a tengerhullámok módjára mozgó tömegek és események képviselik. Tolsztoj nem akar, de talán nem is tud hősöket alkotni. Nem tudom, helyesen fejezem-e ki magamat, ha azt mondom, hogy a különbség közte, Dosztojevszkij és Turgenyev között az, hogy ő nem átérző, ő mindig *kívülről* látja az embereket. Ez nincs ellentétben azzal, hogy mélyen érző lélek volt, aki hihetetlen intenzitással reagált a társadalom

nyomorúságaira. Ez azonban a saját érzése volt, viszont nem tudta beleélni magát a más emberek lelkébe, énjébe. Kivéve azokat az alakokat, melyekben nyilvánvalóan saját magát rajzolta meg, ő meglátás és nem *beleérzés* útján alkotta meg szereplőit. Ezért nem tudott úgy lelket analizálni, mint D o s z t o j e v s z k i j és ezért nem tudott olyan rokonszenves hősöket alkotni, mint T u r g e n y e v . Epikai köntösben Tolsztoj nem annyira az egyes emberi lélek, mint a nagy társadalmi összefüggések és összeütközések nyomozója.

Szépirodalmi működésében a *Háború és béke* és a *Feltámadás* alkotják a két végletet, anélkül, hogy ellentétes polusok volnának. A látszólagos nagy különbözőségek mellett, melyeket teljesen megindokol a közbeeső harminc esztendő nagy lelki eltolódása, vannak érintkezési pontjaik, úgy a külsőségekben, mint a belső felfogásban. A kettő között pedig a félreismerhetetlen kapcsolatot *Karenin Anna* és a kereteiben szűkebb, de hatásában mögötte egyáltalán el nem maradó *Kreutzer szonáta* alkotja. *Karenin Annában* ugyanannak az orosz társadalomnak felső rétege szerepel, amely a *Háború és béke* epopeájában Sándor cár és Kutuzov környezetét alkotja. *Karenin Annában* már a moralista Tolsztoj a felelősségtelen férfi-morált viszi a vádlottak padjára, a *Kreutzer szonátában* pedig a szenvedély tüze perzseli el a család csendes boldogságát. A *Feltámadás*ban ugyanezek a motívumok a jóvá nem tehető teljes erkölcsi összeomlásig fokozódnak. Tolsztojnak így regényeiben is feltalálhatók mindazok az elemek, amelyek a moralista problémáinak zömét alkotják. De bármelyiket vesszük elő Tolsztoj szépirodalmi írásai közül, mindegyikben ismétlődnek azok a minuciozításukban nagyszerű képek, melyekben rajzoló művészetének erőssége jelentkezik. Napoleon Moszkva előtt, a muzsik halála, a gabonavetését néző paraszt, a haldokló téllal küzdő tavasz, a *Feltámadás* esküdtszéke, börtöne és a Szibéria felé haladó fogolyszállítmány. Tolsztoj művészetének ez a része mindig a nagy orosz festőnek, Rj e p i n n e k két képét idézi elem. Az egyik a *Burlaki*, a Volga partján hajót vontató szerencsétlenek, a másik *Körmenet a kurszki kormányzásában*. Mindkettőnek realizmusa oly rettenetesen izgató erővel hat, hogy a cenzura a tárlaton való bemutatásukat eltiltotta.

A végső értékelés során újra meg újra fel kell merülni a kérdésnek, hogy Tolsztojt mint gondolkodót is nagynak lehet-e nevezni ?

Én azt hiszem, hogy igen. Hihetetlen élesen látta meg a társadalom bajait, belső ellentmondásait és a tátongó üröket; melyek az embert az embertől elválasztják. Akárcsak írói működésében, itt is a meglátásokban volt nagy. Nagyságát ebben a vonatkozásban talán legjobban az bizonyítja, hogy olyan eszméket vetett fel, amelyek a gondolkodás uralkodó áramlataival ellentétben látszottak állani és mégis megrezegtették kortársainak szívét, erkölcsi erőket ébresztettek, kritikát és megfontolásokat keltettek életre. Igehirdetése az, amely nem állja meg a teherpróbát. Ő akkor is, mikor a modern társadalmat boncolta, misztikus maradt. Ezért nem tudott módot találni a könnyek felszárítására, a betegségek orvoslására és a bajok megszüntetésére. Ő csak addig ment el, hogy bűnösnek találta a társadalmat, államot, egyházat, irodalmat, művészetet. Le akart rombolni mindent, de ködös bizonytalanságnál nem tudott egyebet helyébe állítani. Tagadta a haladás értékét, mert benne látta a társadalom bajainak okozóját. Kulturált ember volt, de a muzsik életmódjában kereste a boldogságot. Alkotó művész volt, de el akart taszítani magától mindent, ami emberi alkotás. Ezt az ellentmondást nem tudta áthidalni. Két világban senki sem élhet egyszerre: ez volt életének tragikuma.

(Szeged)

Tonelli Sándor

BALATONI NOCTURNE

Mélázó édes gondolatja bokra,
sötét fürtös feje, lágyan pihen
két karja hosszú hullámán nyugodva,
hogy a korlátra hajlik ültiben

álmos hullámos éji tó felett.
S rejtelmes áron ringó láthatáron
sejtelmes álom száll aléló szárnyon,
s csöndön s halálon leng a képzelet.

Halk csobbanó hab: ím, csókol a csónak;
lány intelem a tónak s álmodónak,
locska lehén már vágy sugall felém,

s incselgő sodra víz fűgőbb habokra.
Gondolj egy csókra, fürtök méla csokra,

hullámzó szép karodnak tetején.

(Budapest)

Kőszegi László

LÁTOGATÁS ANTWERPENBEN

Utoljára tízéves koromban hordtam áruhát, amikor a kutyáktól való félelmemben Napoleonnak öltözve járkáltam az utcánkban s a betűket visszafelé olvastam hamisítatlan korzikai nyelven. Azóta elügyetlenedtem. Pedig aggastyán szerepem nehéz és veszedelmes. Esténként próbákat tartok, vízfestéket használok, ami jobban beissza magát a bőrbe és természetesebb is, kevés kormot, amit gyertyával csapok a tányér aljára és paróka helyett pudert, ami ábrándosan ezüstözi a hajamat. Franciaságom meglehetősen avult, látszik, hogy a gyermekkoromat XV. Lajos korában töltöttem és nem hódoltam be a romantikus nyelvújításnak. Finom és elmaradott öreg úr vagyok, Boileaunak bizonyára nagy öröme telne bennem.

A napokban múltam hatvan éves, Deák Virgílinek hívnak és erdélyi vagyok. Őseim nem voltak szertelen szívek s nem hallgatták Dániel próféta fülével az éjszakát, noha így szokta az erdélyi ember. Mint némely bozótba rejtett görög istengyermekek, az erdélyit is képzelgő állatok és bújosó patakok nevelik a finom sírásra s romantikus életre. Ám az én fajtáim rezignált, kesernyés emberek voltak, zord fantáziájukat s nyers ideáлизmusukat a Habsburg-diplomácia szolgálatába, állították s csak szomorú táncuk és tündéri lovaik árulták el, hogy nem nyugaton születtek s ünnepélyes mértéktartásuk rendetlen álmokat takar. Így hát nem is voltak népszerűek otthon, ahol a nép ábrándos és csak a fejedelem ravasz és türelmes.

Körülbelül ennyit fogok bevallani a személyemről, ha majd Antwerpenben leszek és a zárdafőnöknő kikérdez. Nem tartozik rá, hogy huszonkétéves vagyok és Zágoni Erzsébethez készülök, akit múlt szeptember óta nevelnek tőlem távol viharos egyházi énekeken. Most hűsvétra készülnek és a flamand szentek is táguló orrlikkal szimatolják a tengeri szelet. Nyugtalan és végtelen levelek jönnek és mennek, mint két fogoly közt, akik a háború végét várják s a kicsi Magyarországból még semmi sem nyílt ki, amit elküldhetnék neki. Tehát magam megyek.

Titokban csomagoltam, még a madarak sem látták, mert azt mondják, hogy a zárdakertben a madarak nagyon fecsegők. Végigfutottam a térképen, ahol a városok kézzel-kézre adták a szívemet, mint egy csempészt levelet, amely a fogolynak kegyelmet ígér. – Antwerpen alig látszott rajta, szinte elbújta a tenger alá. No nem féltem. Anglia kétszáz év óta vigyáz rá.

Rohant a vonat és a vonattal együtt rohant a kábult történelem. Amikor a gimnáziumba írtak, az apám végigvitt a folyosón s a falakon megmutatta a Fórumot olajban és romokban s a szomorúan mosolygó Hannibált az Alpokon, Rethel úr metszetén. Nyolc év múlva, ahogy utoljára átmentem az iskolán, a finom páthoszu képek helyett titokzatos rajzokat láttam. Egymás mellé állított nagyon hosszú és nagyon kicsi hasábokat: hogy mennyi erdőnk és mennyi szántónk maradt meg és mennyi veszett el. Szegény utódom, akinek csak az az égő jelen maradt meg, amelyben utazom!

Vigyél vonat az egykedvű tengerhez. Vissza akarok nézni a kontinensre, mint az égő orfeumra, amelyből egymagam menekültem meg élve. Ahogy az Oceánon túl a fajok ostromolják egymást a fehér sárga itallal a sárgát, s a sárga fehér porral a fehérét és szaxofonnal mindkettőt a néger, úgy Európában a nemzetek a népies lírává bontott történelemmel ostromolják egymást s dobálnak egymáshoz italt, mérget, lírát és parlamentet, mint ahogy a Lancasterek és Yorkok dobáltak egymáshoz ártatlan vörös és fehér rózsát, amelynek nyomán tenger vér folyt el. Miért nem hagyták meg nekünk a jóllakott császárokat! Erdély és Hollandia elég lett volna arra, hogy a zsarnok országok poétáit kinyomtassa. Kár volt a szabad sajtóért forradalmasítani és felszabadítani a világot.

Körülbelül így túloztam a dolgokat, amíg az utitársaim bús szláv dalokkal és juhsajttal traktáltak. Láttam, hogy szenvednek, a német pályaudvarokon ki sem szálltak, hiányzott nekik az édes balkáni mocsok, amelyből dal, szín és ázsiai betegségek fakadnak. Egyikük, akit az álmok csak félig engedett ki a barlangjából, folyton sirt és meghívott magához B...ba, ahol pulykákat tenyészt, amikor ébren van.

Mindnyájunkat valami lappangó, öröklött rettegés szorongatott. Ezekben a különös emberekben talán még a töröktől való félelem rezgett tovább. És amíg szipogó, álmokóros szomszédom sajttal kínált, már láttam is a dédapját elevenen megnyúzva párolgó testtel Konstantinápoly kapujára kiszégezve. Talán mi is ilyen neuraszténiás balkániak voltunk, amikor a török kitakarodott.

*

Harmadnap Antwerpenben voltam. Gyermekkoromban ilyenek rajzoltam azokat a városokat, amelyeket be akartam venni óriás kutyámmal, mint egykor az együgyű Dagobert király Páris városát. Álmomban is láttam már egyszer, talán nagyapám járt erre, mert a familiánkban olyan nagy a családi érzés, hogy álmunkban kegyelettel ellátogatunk oda, ahol az apánk járt. Szegény elődöm, aki Zágoni Erzsébet nélkül látta Antwerpent.

Mennyivel különb leszek én, a fiam álmában!

A hotelem, sajnos, a múlté volt és a vízcsap szeszélyes, mint a Múzsák. Kicsomagoltam, tükörhöz ültem, átöltözököttem és Deák Virgilből ismét öreg úr lett. Azután kimentem az utcára, hogy esti próbát tartsak.

A vendéglőben a pincér elnézően mosolygott. Olyan ételeket kértem, amit száz év óta nem esznek. Finom ember volt, tisztelte bennem a hagyományokat és légies fogásokból állította össze a vacsorámat, amelyet lassan és óvatosan fogyasztottam el. Vacsora után egy kicsi fiú jött át a szomszéd asztaltól és arra kért, hogy rajzoljak valamit. Az apja zavartan mosolygott, de a gyerek olyan retentő bizalommal nézett rám, mint az angyalra, aki az ablakon át ront be a karácsonyfával és pihenés nélkül tovább száll. Titokzatosan és ravaszul mosolygott, talán a szárnyaimat fedezte fel a ruha alatt.

Lerajzoltam a Szent Anna tavát, úgy, ahol körülbelül az ő korában láttam, amikor az apám szótlánul végigvitt Erdélyen, s megmutatta, mint a testvéremet, akit eddig előlem rejtegetve, de nekem gondozott.

– Hol van ez a tó? – kérdezte elcsodálkozva a kövér fiú.

– Biztosan a Kaukázusban – mondtam szomorúan, mint akinek öregségére való tekintettel rossz a memoriája.

Ügylátszik a zenészeknek is megtetszettem, mert amikor felálltam, egy diszkrét és filigrán néger a dobogó szélére állt s egy gitáron valzert imitált. Alkalmasint a fehér Európát búcsúztatta bennem.

A próba sikerült. Másnap megnyugodva mentem a Sionba, s a zárdafőnöknőt kerestem.

Theux Teréz, a *digne-mère* egy fejjel magasabb volt nálam és olyan világos szemei voltak, hogy nem is tükrözték a világi dolgokat. *Digne-mère* Theux még fiatal lehetett, mert a keze légies volt, mint az ifjaké, akik csak lazán tartják az életük fonálát és könnyen és szívesen elejtik, holott az öregek keze sokkal szilárdabb, mert görcsösen ragaszkodnak hozzá. Az asztalán rengeteg sok könyv hevert. Izgatottan láttam, hogy csupa dráma. Az egyik nyitva volt. A szövegben ez állt: Pauline és Sévére. Tehát a *Polyeucte*, gondoltam tüstént.

– *Digne-mère* Theux, az édesanyám Szabó Josefina, valamikor a Sionban nevelkedett. Deák Virgilnek hívnak, a napokban múltam hatvan éves. Erdélyi vagyok. Óseim nem voltak szertelen szívek stb. ...

Figyelmesen hallgatta és intett, hogy folytassam.

– Magánosan élek. Évente leutazom Rómába, ahová legelőször az anyám vitt le, édes Istenem, 1882-ben, ha igaz! – Egy kicsit elméláztam. – Tavaly a Monte Pinción sétálgattam s eszembe jutott, hogy meglátogatom Antwerpent, ahol az anyámat gondos nevelésben részesítették.

– Azt hiszem Mére Verhaeren volt akkor *digne mère* – szólt közbe Theux és egy kicsit elgondolkozott.

– Nem akartam üres kézzel jönni, írtam a növendékek számára egy keresztény drámát ...

– Szenvedélyeset és viharosat, mint Racine úr – szakított félbe irónikusán, mert lázas hangom gyanut keltett benne.

– Nem, nem – tiltakoztam hevesen. – Talán a *Polyeucte* modorában – tettem hozzá ravaszul.

– Hűsvétre éppen ezt akartuk előadni – mondta barátságosabban. – Régi szokásunk, a Comédietől vettük át.

– Oh hűsvétig még két hetünk van – mondtam remegve – és a dráma nyelve könnyű, hiszen idegen vagyok.

– A szemem úgy ragyogott, mintha huszonkét éves lettem volna. – Mére Theux, itt van a drámám.

Theux Teréz az ajtóig kísért.

– Mennyire hasonlít az apámhoz, – mondtá halkan, elválás közben, szokatlan hévvel. Világos szemei elsötétedtek egy percre, beszűrődtek rajta a világi dolgok.

*

A szerepem nagyon kifárasztott, két napig a kosztümöm felé se néztem, csak a várost jártam és spóroltam ott, ahol lehetett. Harmadnap reggel csukott autón mentem a Sionba, féltem; hogy megizzadok és a maszkom elárul.

A főnöknő és két apáca fogadott. A *digne-mère* nagy könyvet nyitott föl előttem.

– Megtaláltuk az édesanyja nevét – mondtá a legnagyobb megrökönyödésemre Theux Teréz anyagi mosollyal, noha a mosoly olyan rémült és tétova volt zord spanyol száján, mint a hattyú egy meztelen kardélen. És már mutatta is: Mademoiselle Josephine Szabó 1878. és magambamerülve, bűnbánóan már rettegtem is az ismeretlen, idegen névben az Isten ujját, amely hazug, szerelmes orromra koppintott.

A drámát elfogadták, a mére egyhuzamban olvasta végig és idézett is belőle, persze szebben, mint ahogy megírtam. Borzasztó aggodalommal kérdeztem, hogy a próbákra eljöhethék-e? Mosolygott és azt felelte, hogy a szereplőket is én válogatom ki. Szólt és én az örömtől holtra váltam. Akkor közrefogtak és levittek a kertbe, ahol a lányok tanultak.

A kert kicsi volt. Az élet sokszor utánozza a művészetet. Itten a fák, a virágok, s a kertfal mögött a házak vonalai mindenesetre a régi flamand képeket utánozták. Nyugati embernek föl se tűnik ez. Csak a keletről jövő nomádot járja át a művészet folytonosságának ez a titokzatos poézise. Hiszen mégis csak maradt bennünk valami a hontalan pásztor melankoliájából. A sátor bújdosik, eltűnik és a kámaparti tűz holnap más pusztába költözik. Itt ma is itt van az, amit valaha valaki kiemelt a kaotikus álomból és elmondott az anyagnak. Nimród elől a szarvast minduntalan elnyelte a lép. Mire a szarvas nyugatra ért, ércé merevült és egy helyen maradt. Talán ott a legnagyobb a művészet, ahol nagy a veszély és közel van a halál. Firenzében mérgezett gyűrűk és török ellen, Flandriában a tenger ellen, Erdélyben a világ minden fenevadja ellen kellett védekezni s az irónikus

ember a művészetbe csempészte át szüntelenül fenyegetett életét. De a védtelen Alföld olyan, mint maga a tenger s ki tudja megtúr-e valaha valami szilárdat a hátán?

*

Tizenkilenc-húsz éves lányok sétáltak a kertben, egyenletesen, mint a bölcsek és a legtöbbjük fennhangon tanult. Előttünk mentek el és köszöntek.

– Mikor pedig Jámbor Lajos hűtlen fiai ... – mondta egy karcsú szőke mókusszemű lány. Hajnali párában gyúlt fel előttem a kicsi Verdun, alkalmasint néhány évszázaddal az Úr születése után, amint Jámbor Lajos sétál benne furkos botjával, oldalán ezzel a pisze lánnyal s hálátlan fiaira szitkozódik. Jöttek mások is, kezükben grammatikával. A francia nyelv gyönyörű szabályait tanulták, belőlük néhányat keresztény drámámban hiánytalanul érvényesítettem.

– Mère Theux – szóltam elhaló hangon, – ki az a barna lány, aki az úton áll és nem jön felénk? – Zágoni Erzsébet állt az úton és a jelek szerint, nem tanult semmit, bizonyára, mert elfogyott a csokoládéja, ami nélkül nem tudott meglenni.

Theux Teréz intett, Erzsébet hozzánk futott és a mère bemutatta. Egy kicsit megfogyott, a szeméi mélyebben ültek, mint máskor és olyan szép volt, hogy rögtöni halálomra gondoltam, mert a szépségnek egy halvány apotheozisára. Izgatottan a zsebembe nyúltam és felkínáltam neki hagyományos ajándékomat, a meggycsokoládét.

– Köszönöm – felelte meglepődve és egy kicsit maga elé nézett. Úgy látszik, rám gondolt.

– Drága anyám, – mondtam boldogan – drámám főszerepét ennek a lánynak számom.

Attól kezdve húsvét hétfőig Zágoni Erzsébet volt az örmény királylány, aki Deák Virgil drámájában Ciprus szigetén felvette a kereszténységet, a nyugati formában.

*

A darab így szólt.

Amália, az örmény királylány udvarával Ciprus szigetére utazik, hogy vőlegényével a Syrtés-i királyfival találkozzék, aki a rómaiak szolgálatában győzelmesen küzd a kalózok ellen. Septimius, a sziget császári biztosa, történetesen Amália vőlegényének az öccse. Tíz egyiptomi hercegisasszonyt fogott el és ítélte halálra, akik Rómában titokban megkeresztelkedtek és éppen hazatérőben voltak, hogy atyáikat a császártól való elszakadásra bírják. Csöndes beszélgetéssel készülnek a halálra és a kereszténység jövőjéről meditatálnak. A legfiatalabb elmondja a középkori Róma képét az Aventinusról nézve. Amália kihallgatja az éjféli beszélgetést, megrendülve bekopog hozzájuk s arra kéri őket, hogy vegyék maguk közé. Belép Septimius, aki valaha Amália udvarlója volt, de atyja parancsából bátyja javára visszavonult. Meglepetten kérdi, hogy mit keres Amália a foglyok közt. A lány az életükért könyörög. Septimius ismét a régi szerelmes. Hivatkozik, hogy a birodalom új polgára, a kötelessége kétszeres, de csakhamar beleegyeznek a foglyok megszöktetésébe. Azt kívánja a lánytól, hogy mondjon le a bátyjáról s legyen a felesége. Amália már-már feláldozza magát, lemond az új vallásról és Septimius lesz, hogy a megszabadított hercegisasszonyok Afrikát meghódíthassák a kereszténységnek. De megérkezik a syrtés-i királyfi, bevallja Amáliának, hogy titokban kereszténnyé lett, megszabadítja a fogoly lányokat, elfogadja az öccsét és a hozzápártolt katonasággal hazatér. Otthon azonban a kisebbik fiú viszi a szót. Az uralkodó, aki retteg Diocletianustól, lefegyverzi a fiát és menyasszonyával együtt kiszolgáltatja a rómaiaknak. A hazatérő hercegisasszonyok azonban felbújtották a szüleiket, a tíz egyiptomi király kiszabadítja a jegyeseket és bemutatja nekik a megtért Afrika hódolatát.

A darabot mindennap átírtam, szegény Erzsébet egyre mélyebbre süllyedt növekvő szerepében. A V ... uccabeli cukrásznál reggelenként már a pultra készítve várt a csokoládé, amit rendszerint egy frissen költött monológgal csúszttattam Erzsébet kezébe.

A syrtés-i királyt a mókusszemű szőke lány játszotta, Severust pedig egy vastagajkú utálatos francia növendék, aki, ahol tehetett, Racine-nal hamisította meg a szövegemet. Láthatólag untatta a barbár munka. A fiatal herceget egy bártortalan, szelíd lányka játszotta. Valahonnan északról jött, gyémántos fjordi franciasága hűvösen gyűrűzött szét Erzsébet tüzes és rejtett tiszai zenéjében.

Theux Teréz néha lejött a kertbe, ahol próbáltunk.

– Hol tartanak most?

– A második felvonásban. Amália bevallja a tengernek, hogy amióta a fogoly lányokkal beszélt, nem hallja többé a tenger szavát. Búcsúzik a pogány tengertől. Kezdje előlről Erzsébet.

Theux Teréz elgondolkozott. Mosolygott is egy kicsit. A halál és a szerelem összejátszottak, hogy önkéntelenül elképzelt maskom az apját s az apjával egy homályos gyermekkort juttasson eszébe.

– Gyermekkoromban testvéreimmel sokszor sétáltam a marton. A virágoknak arra sós volt az ízük és a madarak nem mertek leszállni, olyan kietlen volt a part. Vártuk a puha, őszi ködöt Anglia felől. Ismeri az Escout torkolatát? Valamikor ott legeltek a világ legszebb tehenei! – és a lázas és alattomos oceán felé fordult, amelytől nagyon rég elbúcsúzott.

– Hallgassa csak – figyelmeztettem bártortalanul Zágoni Erzsébet monológjára, hogy eltereljem a gondolatát gyermekkoráról, de akkor már észrevétlenül sírtunk mind a ketten.

Bizánc, az arabok, Velence, a szultán és Anglia kétségtelenül azért versenyeztek Ciprusért, mert valaha

Zágoni Erzsébet kötött ki rajta. Miért nem tanítják ezt az iskolában? Mennyivel könnyebb volna a történelem! Úgy zuhogott le közénk, mint a tejút és kitarult úgy, ahogy csak asszony tárul ki férfi előtt. Most már láttam, hogy milyen tigrisasszony lesz belőle, egy győzelmes főpap, egy Pázmány Péter anyja, barokk szökökút, akít bronzoroszlánok fognak őrizni és vízi csodák vesznek körül.

Április tizennegyedikén a főpróbán elejétől végig elmondta a szerepét. Két órát beszélt sápadtan, lángoló éghajlat alatt, Afrikában és a végén, amikor a meghódolt Egyiptomtól búcsúzott, mégis olyan hűvösen rebbent el közülünk, mint egy gúnyolódó tündér, aki csak a hamis szárnyát hagyja a kezünkben.

*

Április tizennyolcadikán a Salle de Fête-ben meghívott közönség előtt játszották el a drámát a szerző megnevezése nélkül. A névtelen szerző a polgármester és a hupa-hupai király között ült, aki vértelen ajakkal és zöldre vált arccal izgett-mozgott, nagyokat sóhajtott és olyan volt, mint egy haldokló teve. Csitítottam, csöndesítettem, de előre láttam, hogy előadás után valamennyi szereplőt elrabolhatja és a syrtesi királyt a császári biztossal a tengerbe dobattván, pálcát tör fölöttünk, mert a térítői szigorú és türelmetlen kereszténnyé nevelték.

Erzsébet másnap a francia nyelvből grand cordon-t kapott, a püspök ezüst kereszttel ajándékozta meg és a polgármester egy bronz plaketten elküldte Antwerpen városát. Így hát mégis csak bevettem a várost. Igaz, hogy nem a kutyámmal, hanem Zágoni Erzsébet hangjával.

Másnap a V ... uccabeli cukrász rejtelmesen visszavonult a pincéjébe, hollandi csokoládéból fölépítette Afrikát, megtöltötte misztikus ízekkel és krémes rétegekkel, amelyek Afrika különböző geológiai emeletjeit jelképezték, gondos leírásom alapján. A dologról egyébként Erzsébet is beszámolt.

Anvers, 1927. Április 19.

Kedves Virgil!

Tegnap előadtuk a bolondos öreg úr darabját. Digne-mère Theux még most sem árulta el a nevét, lehet, hogy valami gyermekkori ismerőse, ámbár olasznak látszik s mi csak úgy hívjuk, hogy a „Konzul“, mert biztosan olasz konzul volt Ciprusban, vagy Örményországban. A francia nyelvből grand cordon-t kaptam, a szegény kis francia, Septimius személyesítője majdnem megpukkadt! Úgy kell neki, minduntalan Racine-t idézte, pedig a belgák nem olyan beképzelték, mint a franciák. Mére Theux különben sem szereti Racine-t, azt mondja, hogy nagyon „alattomos“. – A konzul küldött egy csokoládé-tortát, ma este nekilátunk, de Septimius nem kap belőle, mert a szegény öreg úr drámáját meghamisította. Két hét óta színét se láttam a betűinek, talán Maga is darabot ír?

Erzsébet

*

Valamit elfelejtettem elmondani.

Előadás után a hupa-hupai király utamat állta a Sion kapujában. Rettentő izgatott volt.

– Uram, mére Theux a könyörgésemre elárulta, hogy Ön a szerző. Fiatal uralkodó vagyok, rendezetlen országot vettem át az apámtól, aki pogánynak született. A pusztáimon még pogány törzsek csatangolnak. Ki fogom irtani őket. – Az ajka vértelen volt, mintha éles handzsárt szorongatott volna a foga között, ilyen arccal méregette előadás közben a syrtesi királyt is. – Ebben az irtó háborúban Ön a jobbkezem lesz. Kinevezem Hupa-hupa kormányzójának.

Hát most így áll a dolog.

Valószínűleg hajlok a csábításra és leutazom Hupa-hupába.

Azután a királyt megfosztom a trónjától és Hupa-hupát Zágoni Erzsébetnek ajándékozom.

(Budapest, 1927)

Szabó László

SÖTÉT HÁZ

A hosszú fal tövében
Jár fel- s alá sötétben
A téboly-hadsereg,
Mint csillagok, kométák,
Vagy megvetett próféták,
Külön-külön úton.

Kint döng vidám vasárnap,

A torkok bort zabálnak;
A nép, a nép mulat!
S mint vig koldús, vagy vándor,
Únt verkliszó viháncol
Az ablakrácsos át.

A rács, a rács a végzet,
A rácson-túlra néznek
A fénytelen szemek,
Hol téboly-szép mennyország
Hintázza renyhe sorsát
Vasárnap délután.

Mély hangok mormogása,
Emlékek gyatra gyásza
Mint tömjén füstje leng,
S a lopva kúszó bánat
Szívem bús szomszédjának
Szegődik lassan el.

Ó, menni, egyre menni,
Faltól falig kerengni
Vad átok űzi mind!
Sötét bűnök bokáznak
Életnek és halálnak
Beomló partjain.

S a szomszédos ligetben
Száz ócska verkli recsen,
A nép, a nép mulat!
A céda nyújtja testét,
Csókolják, hull a festék,
És bőg a saxophon.

(Budapest)

Horváth Béla

VESZPRÉM

Az országúton hársak lengenek,
Már itt az est és vaksötét dorombol.
Vidáman hajtanak szelídke dombról
Egy-egy tehénkét nótás gyermekek.

Az út végében Veszprém vesztegel,
A tornyok égbe fúrják ujjukat,
Veszprémben minden ég felé mutat
És minden templom tornya énekel.

Harangok zúgnak és a nénike,
Ki bütykös újjal most vetett keresztet,
Még bológat, de szempillája reszket
És aztán lassan ver már vén szíve.

Sok árva csillag ég, aludjatok,
Aludjatok csak, fáradt nénikék,
Én fényesítem át az ég ívét,
Mert minden árva csillag én vagyok.

Mert itt ficánkolt drága fűrgeségem,
A dombról én is két tehént tereltem,
Ostort lóbáltam gyenge kis kezemben
S tapostam át a hűvös, fűrges Sédén.

Így lettem Veszprém, virrasztó szerelmed,
Így lettem néked csillag-silbakod,
Aludjatok, mert mindég itt vagyok:
Kicsiny fiú, ki két tehént terelget ...

(Budapest)

Horváth Béla

ÉN, ADY ENDRE*

Ady tüntető, sallangos politikai verseiben is megvan valahol a szavak élén, súlyában, visszhangjában a nemzeti aggodalom. Ady voltaképp a bújkáló nemzeti őszinteséget siratja s az önáltatás, az illúzió-gyártás ellen lázong. Azt ő nagyon jól tudhatta, hogy az *Elnémult harangok*-nak semmi politikai hatása nem lehet: erről gondoskodott az osztrák politika. De nyilván kérdezhetette magában, hogy ki sürgette egy leplezetlen magyar igazságnak a színpadon való meghazudtolását. Itt már nem bécsi kéz dolgozott, hanem egy sokkal erősebb hatalom: a turáni átok, a rossznak jóvá látása. Erdélyben panaszkodnak a magyar apostolok, illő hát, hogy Budapestről eloszlassuk kételyeiket. Ady, a viharmadár, korán érzi a bajt, de csak dadogva, szaggatottan beszél, Kasszandra-nyelven. Vallani akar mindent, leleplezni. Ösztöne súgja, hogy korának magyarja is tud mindent, sejt mindent, csak szégyelli megvallani s ehelyett vígan fűteti a „vidámság-hajót“. Ady, az elszigetelt, a kórral, közvéleménnyel küzdő fantasztá, csodákban hisz. Azt hiszi, ha félreveri a harangot, egyszerre más világ lesz, igéi hallatára színházak, modern akadémiák buggyannak ki a magyar parlagból, koronát kapnak a magyar messiások, s a magyar nagybirtokok tülekedni fognak a kultúra szolgálatában. Ezt hiszi Ady minden forradalmi rohamában. Tipikus Petur-sarjadék, leszármazottja a magyar Délibáb-ösöknek, minden magyar újjászületés javíthatatlan álmodóinak. Régimódi lázadó, nemes, akiben a lázadás mint l'art pour l'art él, századok dühe, mely egyoldalúan s mindig a maguk vesztére fűtötte kemény kurucainkat. Ady ósdi felforgató, azt hiszi, hogy mágnást, főpapot, nagybirtokost kényszeríteni kellene kötelelességükre s akkor meg volna oldva minden magyar baj. Ha Ady igazi modern társadalmi reformátor, Amerikára mutat, hol két dollárból pár év alatt vagyont gyűjt a szorgalommal párosult szemesség. Ady csak dohog, csak lázong, kétségbeesik, vagy romantikus újvilággal áltatja magát, szélmalom ellen harcol, aztán fájdalmasan eszmél rá, hogy két-három íródeák nem változtathat a magyar élet folyásán s hasztalan sír itt néhány magyar.

Ady, a fajtájáért vergődő magyar, olyan, mintha rossz szellem szállaná meg, mintha egy pillanatra megszűnnék magyar lenni s valami démon suttogná fülébe, diktálná tollába a kénköves ígétet. Az Ugar-ciklus, a forradalmi versek Adyjában van valami az ördögösből, a megszállottból. Elképzeljük őt egy-egy ilyen kegyetlen, elsősorban őt, magát pusztító vers után, sápadtan, remegve, vagy közönyösen, vértelenül. A szellem, mely a verset sugallta s belőle, magyar húsából, véréből, arca színéből, lelke nyugalmából, szeme fényéből táplálkozott, mint valami vámpír, jóllakottan fordult le róla, hogy magára maradjon eleven roncsként a legszomorúbb médium, akit időnként olyan lázas álmok szemeltek ki szállásul, minők még egyetlen magyar zseniben sem kísértettek. Mi volt ennek a lélekjárásnak valódi oka, minő lelki és testi elváltozások következménye egy magyar nagyságnak átok és áldás, végső megvetés és újjongó rajongás végletei közt hanykolódó nemzet-szemlélete, – : azt talán a legbölcsebb pszichológus-kémikusok sem tudják eredeti elemeire visszazármaztatni. S ha mégis okát akarjuk adni Ady sokat emlegetett magyar-gyűlöletének, gondoljunk a rajongó szerelmesre, aki csalódik s a szerelem másik végletébe, gyűlöletbe csap át. Ady magyar gyűlölete tulajdonképpen magyar-imádatának maniakus torz mása. Így lesz Ady nációja: utálatos, szerelmes náció. Akit nem szeretünk, azért nem is szoktunk kétségbeesni. Ady egész élete, költészete: önmagáért, fájáért való kétségbeesés. Ez a kétségbeesés nem tetszett a kornak, mert a kor mindig szépnek, nagyszerűnek képzelte magát s bókot vár költőitől. E kor magyarja, midőn hamis illúzióinak tükre helyett Ady költészetébe pillantott, döbbenve ismert önmagára s menekült tőle, mint egy kísértet elől. Ma már egyre jobban kiderül, hogy Ady csöppet sem vétkesebb, mint korának bármelyik magyarja: éppen olyan túlzó volt a sötétben látásban, mint kortársai a túlzó reménykedésben, a rossznak jóvá látásában. Ki tudná megmondani, melyik véglet jár nagyobb nemzeti veszedelemmel?

* Negyedik közlemény.

Ady nemcsak önmagának, de fájának is eleven lelkiismerete. A legönzöb, legegényibb költőnk, kinek lelkében, önmagának s fájának azonosításával csodásan benne fészkel az egész nemzet multja, jelene, jövője. Ady, a „fajából kinőtt“ magyar holtáig szakítani akar végzetes örökségével, de nem tud. A magyar Ugar s a forradalmi korszak zajos, robbanásos költészete után a csendes rezignáció, a lassú elvérzés költészete fakad belőle, de magyar aggodalma, népét féltése ma is a régi. Csak nem gyűjt, nem háborog, nem lázít már, s legkeményebb útése alig sújtóbb a legyintésnél. Az öregedő Ady lelkében mintha Széchenyi önvádja motozna, mintha magát is okolná a tragikus eseményekért; melyekre egykor maga figyelmeztetett legszenvedélyesebben. Sajnálja fáját, a *nótázó vén bakákat*, az ágyútötelékek harctérre vitt parasztot, szégyelli az ember embertelenségét a világégésben, fájolja a magyar sorsot, mely győzelem vagy bukás esetén egyformán nagy hatalmak játéklabdája. Ady élve temeti el magát: a *Halottak élén* c. kötet olyan, mint egy felravatalozott ház.

*

Ady magyarsága? A nemzetközinek, hazafiatlannak bélyegzett költő versei tele vannak magyar elemekkel, szülőföldi emlékekkel. Ady mindenüvé magával viszi szülőfaluját, mint a csiga a házát. Párisban magyar életet él, mint Szabó Márton, egyik novellájának hőse, aki északi hajósok közé került, de valahányszor kiszállt valamely idegen városban, úgy érezte magát, mintha a Dunántúl lett volna. Góg és Magóg fia maradt ő, énekes Vazul, a Hortobágy poétája. A Tisza-part, a magyar pusztá, a magyar Ugar, a pogány-magyar mitológia álma, a Magyar Helikon szekfüje, a vadregényes Kárpátok, a hazai folyók, magyar városok, falvak, tájak zsúfolásig jönnek elő verseiben. Történelmünk legvéresebb magyar képei izgatják: Mohács, Dózsa kora, a negyvennyolcas szabadságharc, a kuruckor. Az irodalomban a félreismert, nem méltányolt nagyságok merülnek fel emlékezetében. lépten-nyomon. *Revi cky* már *Vajdá*nál hamarabb meghatja s attól fogva Ady a kettétört magyar tehetség szószólója. Szelleme egyoldalú rokonszenvet mutat velük: a beérkezett, elismert nagyságoktól mintha a beteljesedés megnyugtató érzése távolítaná.

Ady az Óceánig fut, de röghöz kötött, szilágysági költő marad haláláig. Örökké hazahúzza az ősi rög, melyet hetykén hagy el, hogy százszor visszahulljon hozzá, felfeldobott kő gyanánt. Magyarsága szilágymegyei magyarság. Itt van ő otthon, ide vágyik, valahányszor összemarta az élet. Ez a föld adta őt a magyarságnak, ennek a földnek szerzett hírnevet. Ady-üke szelleme várja itt, a „legendák és jelek“ földjén elmúlt idők képei elevenednek ki neki s szülőföldjének pogánykori multjából úgy csendül emlékezetébe minden legenda, mint az eltévedt lovas vak ügetése, volt erdőn helyén. Itt van Erdélyország határszéle, a hepehupás vén Szilágyság, Ilosvai Selymes Péter hazája, itt van Zilah, az ősi Scholával s azóta békén porladó fő-magisterével, kinek kis vidéki lapja költővé „bérmálta“ őt. Itt a Diák-domb, a Terbete, a híres Meszes alja, a Bence, az Ér, az ő s dicsőségű Kraszna árok, a Kótó, a dombkerítéses sík, egy egész mult élő és elsülyedt emlékeivel. A ködlő Bükk, a gőzölő sík, az áradó Ér, a záporverte mező, a piros dalra gyűjtő vér, a sercenne növé fű, a zengő fény, a tüzelő Nap, a szökkenő lomb, a viruló Föld, a táncoló Ég: mind-mind szilágysági életet hirdetnek Ady verseiben, erős lokális vonását adják költészetének s a Szilágysághoz kötöttségét jelképezik. A *vármegyeház* képe, mely politikai szimbólummá válik nála, itt emelkedik, a szegénylegények modelljei itt nyargalnak tüzes, kantártalan paripákon. Itt sajdul fel benne (szülőfalujában) a kivándorló magyarság sorsa, itt áll a Krisztus-kereszt az erdőn, mely előtt húsz évvel később, megtört makacssága hamvadó lágyágával billenti meg alázkodó kalapját, itt áll a régi Kálvin-templom. Ez a táj egyetlen reális fészke, álmok nyugtalan bolygójának. Ide vágyik, százszor megbántott, elkerült családjához, kedves embereihez, akinnél jobbat, igazabbat nem talált soha. Itt a temető, melyhez víziók vonzzák, alig kőhajításnyira szülőházától. Ady, a Halál rokona, órákig rábámul éjszakák során. Itt a labdatér, hol egykor mindig kinullázták a játékból a kis sárga fiút. Itt nyugszanak ősei, ide vágyott haza pihenni s a papoknak ivadék a prédikátorék pogány fia itt ássa a gödröt. Ha álma kerüli s egyedül van ébren, itt látogatják meg gyötrő emlékei önmaga multjából, itt gyön annyi bánatot a fehér falak közt, a szőke gerendás, csendes, bús, falusi házban, míg a hóvíz jajgatva fut le a bádóg-csatornán. Ide vágyik már mint híres és hírhedt költő, örök parasztnak, földművelőnek.

Ady szülőföldjének s a szomszédos Erdélynek szerelmese. Ez a szerelem egész pályáján végigkíséri; halála előtt is az erdélyi havasok közt kószál a lelke: „Erdély ... fáj nagyon“. Erdély szelleme izgatja, benne bizik egyedül a sülyedő hazában, tőle várja a magyar élet újjászületését. Barátjához, Papp Viktorhoz írt fiataalkori levelében ezt mondja: Hitté formálódott bennem egy idő óta s istenítéletet állanak ki e hitemért, hogy minket, modern semmi magyarokat csak az erdélyi szellem föltámadása tehet valamikké. – Ezt 1905-ben, mondja Ady s egyedül mondja. Ugyan ki beszélt volna akkor még Erdélyről ilyen jövőbe-látó hangon?

Adyból általában kiérzik minden magyar falu jellegzetessége. A rokkanjon más is, pusztuljon más is! (*Ének a porban*) a tehetetlen, robbanékony magyar paraszt ősi kiáltása. Ha nekem, másnak is. Olyan Ady, mint *Arany* magyarja, aki ostort kap s a zuhogó jégesővel versenyt veri a vetését. Így, ketten az Úristennel, többre mennek. Kivert bikának sorsa biz ez, ki elveszti a csordát – mondja Ady, falusi képpel a maga modern, városi sorsáról. *A paraszt Apolló* mily joggal beszél az „örök határpörrel“! Irói pályája egy falusi „Ki a legény a csárdában?“ fővárosba transzponálása. A vívódó, civódó hétszilvafás ő, aki nem tűr ellenvetést, mindent jobban tud, mindenkinél ősi, s mikor fajmagyarsága ellenére a magyartalanság vádját szegzik melléne, keserűen hördül fel:

De az igaz: az én vagyok!
De a magyar: az én vagyok.

Hány „mámorba, alkoholba fult“ névtelen magyar nagyság kiáltása sűrűsödött ebbe a pár szóba, olyanoké, kiknek kétségbeesését csupán négy árva fal verte vissza!

Ady nyelve a magyar népnyelvben gyökeredzik. Erről talán hosszú tanulmányt írnak egykor. Érdekes megfigyelni, hogyan válnak a magyar népköltészet elemei a modern, a differenciált költő nyelvében irodalmi kincsé.

Kalapom, szűröm, szívem fürgetegben,
Nézik a vihart, hogy ki bírja szebben
S visszapattog róluk jég, vád, szidalom –

mondja a *Hunn, új legenda* c. versében. A vers erein egy régi magyar nóta bujkál:

Ha látom a fergeteg elejét,
Begyűröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézem az időt alóla,
Még a jég is visszapattog róla.

Ady hazafias verseinek elbírálásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni Adynak egy végzetes sajátosságát. Mi az Ady-versek egyik főkérdése? Hogy kicsoda Ady Endre. Más lírikus is magával hordja ezt a kérdést s felel is rá, anélkül, hogy egyéniségének jelenlétét akkora súllyal éreztetné. Petőfi a kedvesét nem tudja minek nevezni, Ady önmagát. *Egy párisi hajnalon* c. versében már a második strófa így kezdődik: Ki vagyok? Ime, néhány felelet a *Minek nevezzem magamat?* kérdésre: Góg és Magóg fia. Énekes Vazul. Kipányvázott bús magyar lélek. Paraszt Apolló. Táltosok átkos sarja. A Napisten legbúsabb papja, a legfurcsább, legidegenebb. Új, balga Don, modern, bolond lovag. Fény-ember, ködbe bújva. Midász király sarja. Szürke országnak a királya. A nagy áldozó, a máglyagyújtók korcs utóda. A holnap hőse. Ez az ön aposztrofálás nem hangzik ki az *Új versek*-kel. Ady holtáig fest önmaga portréján és sohasem lesz kész vele. Ő a halál rokona, csodavirág, új magyar csodák várója, királyfi, hitszegő Álmos fájából, Hunnia új szegénylegénye, Délibáb-ös leszármazottja, mámor-fejedelem, Lázár, új Pán, Mammon kis cselédje, halott mátkafi, bő magyar-emplős dajka, sok rím-pólyás, gyöngye gyermek dajkája, papoknak ivadéka, temető-király, Dózsa György unokája, Muszáj Herkules, sem rokona, sem boldog őse senkinek, Ond vezér unokája, megátkozott ember, szűz Pilátus, a Sátán kevélye, a kor Gusztáv Adolfja, stb., stb. Adyból kifogyhatatlanul buzognak a képek, melyekkel a fogalmakat újjá teremti, s e képekből egy egész sereg sorakozik fel önmaga portréjának. Csupa rendkívüliség ő, választott ember, gyönyörben és keserűségben, s alakja ég és föld között lebeg. Természetes, hogy az ilyen természet házáról, istenről, szerelemről egyformán rendkívüli, teljesen önösnek csengő hangon beszél. Adynak legtárgyiasabb mondanivalóján is érezni akárhányszor, hogy tulajdonképpen róla van szó s a téma csak ürügy. „Vad rossz, nomád vére akként üzi, mintha két ember volna. Az egyik apostol, szerencsétlen, szent. A másik állati, gonosz, utálatos ... Senkihez sem hasonlított ... Primitív is, raffinált is, okos és esztelen ... Ő nem tud jó lenni, legföljebb balga ... Lassan-lassan már gyűlöli a civilizációt ... Itt-itt lehet az ő életének a titka. Utálja, gyűlöli ezt a mi életünket. Tudatosan rugja föl a mi egész erkölcsi berendezkedésünket. Nem csinál új erkölcsöket, nem jézuskodik. Ő nem buddhista, nem nihilista. Sőt talán nem is forradalmár. Ő eleven tiltakozás a sablón ellen. Egy röpködő, utálatos, de hatalmas, de civilizált lény. Már életében legendás alak. De olyan, akit a legendák rútitva túloznak ... Néha olyan nagynak hitte magát, hogy maga megijedt. Néha eltévedtnek, mázolóznak ...“ Első pillanatra azt mondhatnók, hogy valami Ady-rajongó írása ez Adyról. Pedig ő maga írta, a harminc felé közeledő, forrongó Ady. Még pedig Gauguin-ről, a festőről írta, egy párisi levelében. Vajjon hosszas tanulmányok alapján? Ezt Adynak későbbi cikkei sem igen árulják el. Cikkeiben olyan nagy nevek hemzsegnek melyek egyenként hosszas bűvárkodást követelnének. Ady a sok név emlegetésével palástolja ezt a hiányát s merő szubjektivitás minden levele. S ha valaki – egy rokon vonás révén – hosszasan leköti, Ady csakhamar nyeregben érzi magát, tolla bátran szánt, s talán észre sem veszi, hogy alakja elé állt s a röntgen-kép erősen önmaga testi-lelki körvonalait adja vissza.

Ady végtelenül szereti hazáját s meg akarja írni, ki akarja fejezni az egyetemes magyar sorsot. Tehet-e róla, hogy sajátos természeténél fogva mindenütt önmagát rajzolja? Ady sokat gáncsolja s reménykedése ritka pillanataiban szédületes magasságban képzeleli hazáját. Tehet-e róla, hogy ez a sok gáncs és kevés rajongás voltaképp önmaga örökös korbácsolásának s ritka fenhéjázásának ikertestvére? Ady gyűlöli és imádja fáját. Tehet-e róla, ha folyvást önmaga gyűlöletének s imádatának képe ez?

Nézzük csak, miféle képeket rajzol Ady a magyar ugarról. Itt van mindjárt a Hortobágy poétája. Annakidején, mikor Ady egyénisége még ismeretlen volt, brutális magyar-gyalázatnak tetszett ez a kép. Ma már

közismert önarcképe az elkeseredett modern költőnek. Akkor holmi etnográfiai sületlenségnek számított Petőfi kisbérese mellett. Ma már a felületes Ady-olvasó is tudja, hogy: bor, nő, halál, amikre ez a hortobágyi poéta ezerszer gondol, Ady kedvenc csemegéi. Ez a csodaszépet gondoló, Hortobágyon elkallódott „szent dalnok” még Adynak nagyszeműségét is kénytelen volt vállalni, költői göggyével együtt. Ady csak később leplezte le magát.

Ady befalazott diákról énekel. Erdély ősi szögében (Ady pátriája közelében) van az a titkos, nagy kőház. A diák századok óta vár. Akárcsak Ady, a paraszt zsálya, hogy ezer év múlva bús krizantém fürttel ébredjen. Valami Nagyúr dobta le hajdan. Tán a várkisasszonyra nézett. Vagy büszke dalban zengett újszerűt, vagy keserűt, szépet vagy szent-merészet. Ime, megint csak Ady, az új, különös zengésű versek írója, az átokverte. Vajda második portréja is közös vonásokból készül. Vajda: nyugós, vén gyermek, halálig hiányzott neki Dárius kincse: azaz száz forintja. Bakonyi fajta, karakán magyar, pazar és jó volt rossz fajtája mellett, magyar mértéknél többet adott. A Dal és Szépség nyugtalan magyarja. Ime a rokon vonások, melyekből Ady–Vajda portré támad. Csokonai is csak azért nézett a jövőbe, hogy őt lássa, Adyt, egy századnyi messze jövőben. Adyt, aki fajtáját átkozta s magyar volt, nagy magyar.

Ez a mámoros öntudat formáltatja vele merőben újjá, önélménnyé Szent Margit legendáját is. Az ő Szent Margitja álom, leány, fojtott sikoly, ájulva hull egy durva szó miatt. Nyugatról várt soká valakit. Nem vadbajszú, lármás, mokány nagy urat, hanem dalos, törekeny, halk fiút, asszonyos, kósza, könnyes trubadurt, egy halk dalú és halk csókú legényt. Még csoda, hogy Dévényt nem említi a költő. Szent Margit nála épen olyan hazátlan és csalódott, mint a többi Ady-hasonmás.

De hát milyen képet fest Ady általában az ő fajtájáról?

Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben busan lekönnyököl,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.

(Folyt. köv.)

(Budapest)

Vajthó László

HEKTOR ÉS ANDROMAKHE (AZ ILIAS HATODIK ÉNEKÉBŐL)

Sisakrázó Hektor így szólt elsietve
S elért szépen épült házának elejbe.
Fehérkarú nőjét ám nem lelte otthon,
Mert sírva-zokogva ott állott a tornyon,
Kis fiával és a szép-ruhás cseléddel.
Hát, hogy a derék nőt otthon nem lel fel,
Szólt, az asszonyháznak küszöbére lépve:
„Mondjatok igazat, ti, házamnak népe!
Hova ment hókarú nőm, egyik ágyához,
Avvagy szépköntösű sógorasszonyához
Vagy Trója széphajú asszonyival méne
Esdeni rettentő Athena elébe?”
A serény sáfárnő felelt neki nyomban:
„Hektor, az igazat kivárod, hogy mondjam;
Hát bizony ő nem ment sem egyik ágyához,
Sem egyik szépruhás sógorasszonyához;
Se Trója széphajú nőivel nem méne
Esdeni rettentő Athena elébe;
Trója nagy tornyára rohant, hírét hallva,
Trója gyöngül és nő Akhaja hatalma.
Hát esze-veszette rohant a bástyára,
Kis fiadat ölben viszi a dajkája.”
Így szólt a sáfárnő, Hektort pedig újra
Visszavitte a szép uccák során útja.
Mikor a városon áthaladt s elére
A skaii-kapuhoz, tartván a mezőre,

Szembe futott véle kegyes hitestársa,
Andromakhe, lelkes Eetion lánya;
Thebét lakta volt az erdős Plakos alján,
Kilix embereknek a népin uralgván.
Ennek a lánya volt Hektor felesége.
Ez jöve most szembe és véle cselédje,
A virgonc kisdedet tartván az ölébe,
A kedves Hektorfit, ragyogó csillagot,
Skamandios nevet az apjától kapott,
De Astyanaxnak hívta Trója népe,
Mivelhogy a várost Hektor maga védte.
Fiára tekintett csendes-mosolyogva,
De jött Andromakhe könnye-fakadozva;
Közébe lépven, kezét megragadta,
S hozzája símulva fakadt e szavakra:
„Rossz ember, elpusztít harci erőd téged!
Hát nem szánja szíved kicsiny csemetédet
Meg szegény fejemet, aki leszek özvegy;
Téged az akhájok rád rontva megölnék.
Megfosztva tetőled jobb sírba leszállnom,
Ugyse lehet nékem már vigasztalásom,
Ha egyszer utólér sorsod, csak a bánat:
Hiszen elvesztettem apámat, anyámat.
Apámat a híres Akhilles ölé meg,
Amikor bedönté kapuját Thebének;
De ki nem fosztotta, nem vitte rá lelke,
Remek fegyverivel együtt elégette,
És hantot emelt rá s körül Zeus lányi
Szilfákat ültettek, a hegyek nimfái.
Vala hét bátyám is, de ahányan voltak,
Egy napon egyszerre Hadeshez szállottak;
Hogy őrzék marháik, hószerű juhnyájok,
Gyorslábu Akhilles mért halált reájok.
Anyámat, ki úr volt az erdős Plakosba,
Sok egyéb zsákmánnyal rabul ide hozta;
Nagy váltságért őtet atyjának kiadta,
De nyilas Artemis otthon lenyilazta.
Te vagy hát, oh Hektor, apám, anyám nékem,
És te vagy bátyám is, én viruló férjem.
Hát könnyörülj rajtam, maradj itt a bástyán,
Ne hagyd nőd özvegyen, kis fiadat árván.
Állítsad a népet a vad fügefához,
Legkönnyebb férközni ott Trója falához.
Három próbát ott a legjobbak tevének,
Híres Idomeneus, két Aias vezérek,
Bajnoki társai a két Atridának,
Valamint Tydeus nagy-erős fiának,
Mivel ezt tanácslá valamely bölcs jósuk,
Vagy a saját szívük volt sugalmazójuk“.
Sisakrázó Hektor néki felel s mondja:
Mindezekre, asszony, van szívemnek gondja,
De szégyelném, ha trósz férfi- s asszonynemzet
Látná, hogy a harctól Hektor szíve reszket;
De lelkem se visz rá, ahhoz vagyok szokva,
Hogy a legelsők közt küzdjek viaskodva,
Védve édes atyám s magam dicsőségét;
Mert tudja már lelkem mindennek a végét:
Eljő az a nap, hogy szent Trója leroskad,
S Priamos és népe lándzsás Priamosnak.
De Trója siralmát nem annyira bánom,

Hekabét, Priamost nem annyira szánom,
Sem öcséimet, kik harcolva vitézül
Hullanak a porba ellenség kezétül,
Mint téged ... ha majd, egy vértés görög rabja,
Keserged, hogy elmúlt szabadságod napja
S szövögetsz Argosban más nő parancsára,
Vízért a Messéist, Hypereiát járva,
Mert vállad erőszak járma alatt görnyed,
És szól egyik-másik, látva hulló könnyed:
„Lám Hektor hitvese, azé a vitézé,
Ki Trójának lovas hadait vezérlé,
Hogy Ilios körül tombolt a harc árja“.
Így szólnak s új bánat szívedet átjárja,
Hogy nincs ilyen ember melletted, ki védne,
Szolgaság igáját rólad ki levégye.
De előbb boruljon a földnek hantja rám,
Mintsem a te jajszód s rabságod hallanám.
Ekkor deli Hektor Fia után nyúla,
Sikolt az a dajka keblére borúlva,
Mert megijedt édes atyjának láttára,
Nézve sisakjára s lószőr-tarajára,
Sisak-ormójáról mely lenge ijesztve;
Édes atyja, anyja elfakadt nevetve.
Hektor hát fejéről sisakját levette,
A ragyogó ércet a földre helyezte;
Fiát csókolgatva karja közt himbálta,
S szólva Zeust és minden istent megimádva:
„Zeus s többi istenek, hadd legyen ez szintén
A trójaiak közt oly kiváló, mint én!“
Olyan vitéz bajnok, Trója hatalmassa,
„Külömb az atyjánál“ – kiki elmondhassa,
Ha megtér zsákmánnyal, ellenét megölve,
S anyjának a szíve legyen nagy örömben.
Így szólott, s gyermekét hitvesének adta,
Az pedig illatos keblére fogadta,
Sírva öröm-könnyét. Ura megsajnálta,
S csókolgatva szólott szelíden hozzája:
„Te szegény teremtés, mit gyötröd a lelked?
Engem sorsom ellen senki meg nem ölhet,
Sorsát pedig el nem kerülheti ember,
Se jó, se rossz, aki világra jött egyszer.
Hát menj haza szépen, dolgaidat intézd,
Szövőszéket, orsót, a cselédet is nézd;
Férfiakat illet harc s hábarú dolga.
Trója minden fiát, engem első sorba.“
Szólt Hektor sörényes sisakját fölvéve;
Haza indult ekkor kedves felesége
S vissza-vissza fordult, hullva könnye árja.
Öldöklő Hektornak aztán nem-sokára
Elérte remekben épült palotáját,
Cselédit is otthon találta mindnyáját,
Azokat is sírva sorba megrikatta,
Háza népe Hektort élve elsiratta,
Mert már nem remélte harcból hazatértét
Akháji kezektől megmenekülését.

(Szeged)

Csengery János